

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA POVIJEST

**BANSKA HRVATSKA 1871. GODINE U LISTU
HERVATSKA
ZAVRŠNI RAD**

Student: Nikola Liović

Mentor: doc. dr. sc. Andrea Roknić Bežanić

Rijeka, srpanj 2016.

Sadržaj

Uvod	3
O listu <i>Hrvatska</i>	4
Razvoj Stranke prava do 1871.	5
Povijesna pozadina.....	8
Stav Stranke prava prema Dalmatinskom pitanju	9
Stav Stranke prava prema svećenstvu u listu <i>Hrvatska</i>	13
Stav Stranke prava prema Srbima u listu <i>Hrvatska</i>	23
Rakovički ustanak	33
Zaključak.....	35
Popis literature.....	36
Popis periodike	37

Uvod

U ovome radu ću prikazati razvoj pravaške misli obrađen prvenstveno na temelju pravaškog lista *Hrvatska* koji je izlazio 1871. godine. U početnom dijelu rada ukratko ću reći nekoliko riječi o samom listu. Nakon toga ću dati povijesni kontekst i u okviru toga će biti prikazan kratak povijesni razvoj Hrvatske stranke prava do 1871. godine kada je počeo izlaziti list. Nakon toga ću pristupiti središnjoj temi ovoga rada u kojoj ću se ponajprije bazirati na razlaganje pravaške ideje i misli na temelju primarnog izvora – lista *Hrvatska*. Taj središnji dio moga rada biti će podijeljen u tri tematska kruga. U prvom dijelu prikazat ću pravaški prikaz „dalmatinskog pitanja“ kao dokaz pravaškog zalaganja za jedinstvo hrvatskih zemalja. Na početku toga dijela prikazati ću povijesni kontekst u kojem ću protumačiti povijesne prilike koje su i nagnale pravaše da reagiraju po tom pitanju. Druga tema koja će biti tumačena je pravaški stav prema svećenstvu. Treća i posljednja tema koja će biti tumačena je pravaški stav prema Srbima (pri tome ću na početku dati i kratko tumačenje jezičnih kovanica koje su se ticale srpskog imena). Na kraju kao zaključni dio mojeg rada ću ukratko prikazati događaje oko Rakovičke bune pri čemu je Rakovička buna na kraju krajeva bila i razlog zašto je list uopće prestao izlaziti, a to je bilo zbog sudjelovanja istaknutih pravaša predvođenih Eugenom Kvaternikom u navedenoj buni. U ovom radu ću se aktivno služiti citatima iz primarnog izvora koji će mi služiti kao potvrda za iznesene tvrdnje. Pri tome, za potvrdu nekih mojih stavova i za što bolje tumačenje prikaza i razvoja pravaške ideologije će mi uvelike pomoći knjige Mirjane Gross *Izorno pravaštvo* i *Povijest pravaške ideologije*. Isto tako u radu ću koristiti još neke knjige (*Povijest Hrvata, druga knjiga* grupe autora i *Povijest hrvatskog naroda g. 1860.-1914.* nastala u suradnji dr. Jaroslava Šidaka, dr. Mirjane Gross, dr. Igora Karamana i Dragovana Šepića) koje će mi pomoći prvenstveno u prikazu povijesnog razvoja i općih povijesnih prilika druge polovice 19. stoljeća.

O listu *Hervatska*

Za širenje pravaškoga nauka u složenim geopolitičkim uvjetima nastalim nakon početka Francusko-njemačkog rata bio je nužan periodičko-politički list. Isto tako još jedna važna činjenica koju trebamo razmotriti u pogledu izlaženja časopisa je svakako i tadašnja politička situacija u Banskoj Hrvatskoj. Naime, tada je na vlasti bila unionistička većina predvođena banom Levinom Rauchom koji je bio na tom položaju u razdoblju nakon Ugarsko-hrvatske Nagodbe od 1868. do 1871. godine. Dakle, iako su unionisti i pravaši bili „zagriženi“ politički protivnici, unionisti su dopustili izlaženje pravaškog tjednika zbog nekih vlastitih interesa. Naime, unionistima je odgovarala pravaška politika žestokog kritiziranja Narodne stranke predvođene biskupom Strossmayerom te su dopustili izlaženje lista smatrajući pravaše „manjim zlom“ od „narodnjaka“. Što se tiče samih novina - list *Hervatska* je bio jedan od prvih potpuno političkih novina u Hrvatskoj. Nakladnik i vlasnik novina bio je Eugen Kvaternik, a glavni urednik Vjekoslav Bach (obojica su bili istaknuti članovi Stranke prava). Slijedom toga, novine su podržavale Stranku prava. Novine su izlazile jednom tjedno i to nedjeljom od 1. siječnja do 8. listopada 1871. kada su zabranjene zbog sudjelovanja istaknutih pravaša u Rakovičkoj buni.¹ Svakako treba napomenuti da su pravaši u ovom tjedniku promijenili uređivačku tehniku pa su političke polemike i stavovi dobili „visoko mjesto“ na listi prioriteta Stranke prava. To se može potvrditi i ovim citatom: „U novim povijesnim okolnostima i uvjetima *Hervatska* više nije nastavila s prezirom svojih prethodnika prema svakodnevnoj politici u stilu Ante Starčevića. Izdavač Kvaternik i odgovorni urednik Vjekoslav Bach morali su promijeniti uređivačku tehniku u svom novome tjedniku. Kvaternik je želio brzo odgovoriti na događaje svakodnevne unutrašnje i međunarodne politike i na propagandu protivnika i u tom pogledu ovaj list je svakako znatno nosio njegov pečat. On je čak obavijestio svoje čitatelje da će politika biti na prvom mjestu, dok će se tumačenja povijesne „istine“ i pravaških načela razlagati prema potrebi. Pri tomu veliku važnost ima razmatranje ustrojstva i značaja hrvatskoga društva. No, nacionalna i moralna filozofija Ante Starčevića ipak prevladava. Kao *Hervat*, i *Hervatska* objavljuje program isključivo načelnoga karaktera, bez ulaženja u pitanja političke prakse.“² Obnova *Hervatske*, budući da je list već postojao kao mjesečnik, dok je sada postao politički tjednik, bila je nužna zbog nastavka napada na Narodnu stranku.

¹ Stare hrvatske novine, <http://dnc.nsk.hr/Newspapers/LibraryTitle.aspx?id=be757d1a-a331-4bc2-8bdb-1470e75fb329&y=1871&m=1&d=1>, 7. 8. 2016.

² Gross, Mirjana, *Izvorno pravaštvo: ideologija, agitacija, pokret*, Zagreb, Golden marketing, 2000, str. 284

Razvoj Stranke prava do 1871.

Što se tiče povijesnog razvoja Stranke prava prije 1871. odnosno prije izlaženja *Hrvatske*, on se može podijeliti na prvo razdoblje ustrojavanja stranke i Starčevićeve i Kvaternikove govore (inače Ante Starčević i Eugen Kvaternik su bili dvojica najpoznatijih i najuglednijih članova stranke od početaka stranačkog djelovanja 60-tih godina pa sve do kraja 19. stoljeća) na prvom zasjedanju Hrvatskog sabora 1861. godine nakon kojeg je slijedilo razdoblje postupne konsolidacije stranke. Nakon toga je uslijedilo razdoblje od Austrijsko-mađarske i Ugarsko-hrvatske Nagodbe do razdoblja koje je neposredno prethodilo izlaženju samog lista. Dakle, prvi značajni povijesni događaj u kojemu su sudjelovali pravaši bili su događaji oko konstituiranja Hrvatskog sabora 1861. godine. Naime, na tom Saboru su se iznosili prijedlozi oko toga kako bi trebalo urediti odnose s Ugarskom. Uz prijedloge struje koja će postati Narodna stranka i prijedlog unionista na čelu s grofom Jankovićem, treći prijedlog rješavanja tog problema iznio je Eugen Kvaternik u svojem oduljem govoru 18. lipnja 1861. godine. „Bit njegova prijedloga je odbacivanje realne unije s Ugarskom, ali i pokušaj traženja načelnog rješenja odnosa Hrvatske s Ugarskom i Austrijom. A ako Ugarska izbori personalnu uniju, Hrvatska bi, prema Kvaterniku, morala imati jednaka prava. Njemu se pridružio Ante Starčević premda se nije osvrtao na pitanja zajedničkih poslova s Austrijom.“³ Tom svojom djelatnošću su Kvaternik i Starčević postavili temelje na kojima će izrasti Stranka prava. Nakon tih početnih događaja kada se Stranka prava konstituirala kao prava politička stranka, pritisak na nju je sve više rastao zbog njezinog žestokog protivljenja režimskoj politici i Schmerlingovom centralizmu. Da bismo bolje razumjeli stanje u cjelokupnoj Habsburškoj Monarhiji od 1861. do 1867., treba nešto više reći o spomenutom Schmerlingovom centralizmu. U Monarhiji se tada provodila centralizacijska politika zapamćena ponajprije po krutom režimu novog ministra unutarnjih poslova Antona Schmerlinga po kojemu je uostalom i taj režim dobio ime (slična stvar se dogodila i s Bachovim apsolutizmom kada je režim ostao upamćen ponajprije po ličnosti ministra Alexandera Bacha). Kao što je već rečeno, taj režim je ostao poznat po krutoj centralizacijskoj politici i po provođenju nasilja nad protivnicima režima. Naravno, zbog svojeg žestokog protivljenja režimu i „Austriji“ prvi su se na udaru režima našli glavni predstavnici Stranke prava – Eugen Kvaternik i Ante Starčević. Tako je „u toku 1863. godine Starčević osuđen na zatvor zbog žestoke optužbe koju je u jednom govoru iznio protiv austrijske vlade, a

³ *Povijest Hrvata, druga knjiga, Školska knjiga, Zagreb, 2005.*, str. 427.

Kvaternik je također osuđen na zatvor i zatim protjeran (u emigraciji je Kvaternik proveo većinu vremena između 1863. i 1867. godine) zbog drugog sveska svojih *Političkih razmatranja na raskršću hrvatskoga naroda*, koja su još prije raspačavanja bila na početku 1862. godine zaplijenjena.⁴ U razdoblju između 1867. i 1871. godine, kada se u Hrvatskoj učvršćivao „nagodbeni sistem“ djelatnost pravaške stranke je tadašnjem unionističkom banu Levinu Rauchu uvelike odgovarala, a razlozi za takav njegov stav su već objašnjeni u prethodnom poglavlju. Prvi pravaški list koji je počeo izlaziti u tadašnjim povoljnim političkim uvjetima za Stranku prava bio je humoristično-satirički polumjesečnik imena *Zvekan*. Taj je list nosio jak osjećaj Starčevićeva temperamenta i ličnosti te „je s pomoću stiha, karikature i dijaloga, u kojima su narodnjaci bez ikakva obzira napadani kao izdajice naroda, „praktičnici“ i „Magjarolci“; on je postavio sebi svrhom „podučiti ovaj narod da se osvesti i da za se radi.“⁵ Ipak, u doba najžešće borbe protiv Austro-ugarske Nagodbe 1867. godine taj je list u javnosti prošao poprilično nezapaženo te je naposljetku na kraju 1867. godine prestao izlaziti. Ipak, to pravaše nije obeshrabilo, te je već 1868. Starčević uz pomoć prijatelja doktora Ivana Matoka pokrenuo novi list *Hervat* u kojemu je većinu teksta zauzimalo pravaško kritiziranje narodnjačke politike. Ipak, zbog materijalnih poteškoća u koje je upao Matok, 1. 8. 1869. je prestao izlaziti *Hervat*, ali su ubrzo nakon toga pod redakcijom jednog od mladih pravnik, Vjekoslava Bacha, pokrenuli 30. 8. 1869. novu reviju – *Hervatsku*, koju su 1871. pretvorili u tjednik. Taj list je uostalom i središnja tema ovog rada. U svojim listovima i publicističkim spisima Kvaternik i Starčević su razvili teoriju hrvatskog nacionalizma. Oni su u budućnosti iznosili velikohrvatske planove, usput svojatajući srpski narod kao hrvatski te negirajući srpsko ime i narodnost. Pravaši su i Slovence smatrali sastavnim dijelom hrvatskog naroda i zamišljali su hrvatsku državu koja bi obuhvaćala čitav prostor na kojem žive Južni Slaveni. Naravno, u takvoj državi su za Hrvate predviđali vodeću ulogu. „Za takvu „državu Hervatsku“ zahtijevali su priznanje punog suvereniteta i nezavisnosti u odnosu prema Austriji i Ugarskoj, a isto načelo suvereniteta suprotstavili su i dinastiji Habsburgovaca.“⁶ Što se tiče stava o vjerskim pitanjima, i Kvaternik i Starčević su zastupali tezu maksimalne vjerske tolerancije, i to unatoč činjenici da je Kvaternik bio duboko religiozan čovjek što se pokazalo kao jedna krajnost, dok je s druge strane Starčević često iznosio svoje antiklerikalne stavove kao druga krajnost. „Stranka prava je, u skladu sa svojim osnovnim principom narodne suverenosti, zahtijevala i najšire građanske slobode, od kojih je

⁴ Šidak, Gross, Karaman, Šepić, *Povijest hrvatskog naroda g. 1860-1914.*, Izdavačko poduzeće „Školska knjiga“ – Zagreb, 1968., str. 26.

⁵ Isto, str. 49.

⁶ Isto, str. 50.

Starčević g. 1871, uoči izbora, napose isticao opće pravo glasa, samoupravu općina te izbor župnika i biskupa.⁷ Jedna od najvećih manjkavosti u programu Stranke prava svakako je bila nedostatak precizno razrađenog gospodarskog plana. Tako su na primjer i Kvaternik i Starčević bili stava da hrvatskom selu nije potrebna agrarna reforma što samo pokazuje da nisu imali dovoljno veliko razumijevanje za dubinu problema. Nakon ovog kratkog prikaza povijesnog razvoja Stranke prava, u nastavku će biti više riječi o radu na primarnom izvoru – listu *Hrvatska*. Prva tema koja će biti obrađena je „dalmatinsko pitanje“ prikazano iz perspektive Stranke prava. Budući da je taj problem bio poprilično kompleksan, u početku treba dati određen povijesni kontekst u koji će se uklopiti razlaganje Stranke prava o „dalmatinskom pitanju“.

⁷ Isto

Povijesna pozadina

Uopće, povod za reakciju Stranke prava bila je tadašnja politička situacija u Dalmaciji. Naime, Stranka prava se žestoko zalagala za jedinstvo hrvatskih zemalja i njihove nade su doživjele veliki udarac s događajima 1861. godine. Naime, Veljačkim patentom mimo svih prava i zakona hrvatskoga naroda u svrhu režimskog opredjeljenja za autonomiju Dalmacije i razbijanje Hrvatske ustanovljen je i konstituiran protupravni Dalmatinski sabor (talijanski zvan Dieta provinciale Dalmata). Nakon sazivanja Hrvatskog sabora 15. travnja 1861. godine „kralj je obavijestio Sabor kako je naredio Dalmatinskom saboru da izabere izaslanike koji će doći u Zagreb i s njim se dogovoriti o pitanju sjedinjenja“.⁸ Ali, u to vrijeme situacija u Dalmatinskom saboru definitivno nije bila pogodna za sudjelovanje u radu zajedničkog Hrvatskog sabora, a o pitanju nekog ujedinjenja nije moglo biti ni govora. U to vrijeme dvije trećine mandata u pokrajinskome Dalmatinskom saboru imali su Talijani i potalijančeni Hrvati te je njihova većina samo tri dana nakon saziva Hrvatskog sabora 18. travnja 1861. odbacila kraljev prijedlog da se izaberu izaslanici za Hrvatski sabor u Zagrebu, ali je izabrala petoricu zastupnika u bečko Carevinsko vijeće te su dakako žalbe dalmatinskih Hrvata u Beču propale u već spomenutog ministra unutarnjih poslova Antona Schmerlinga.⁹ Konačan udarac nadama o ujedinjenju došao je Austro-ugarskom nagodbom kojom su Dalmacija i Istra prešle u austrijski dio Monarhije dok je Banska Hrvatska ostala u ugarskom dijelu te otada o nekom ujedinjenju hrvatskih zemalja više nije moglo biti ni riječi.

Težnja za samostalnošću Hrvatske i okupljanjem svih hrvatskih zemalja je od početka bila jedan od stupova na kojima je počivao program Stranke prava. Naime, pravaši su se zalagali za ujedinjenje svih hrvatskih zemalja koje su po stajalištu Eugena Kvaternika i Ante Starčevića tijekom turskih osvajanja i drugih povijesnih procesa nasilu otkinute od Hrvatske i zahtijevali su povrat otetih zemalja matici zemlji, odnosno Hrvatskoj. Treba napomenuti da su se pravaši u svim svojim stavovima, u svim svojim glasilima, u pisanju programa te u javnim istupima pozivali na apsolutno državno i ustavno pravo hrvatskoga naroda i u svakoj situaciji su isticali to pravo (to je uostalom i razlog zašto su se nazvali Stranka prava), a usto su u svakoj situaciji isticali pravo hrvatskoga naroda na neovisnost kojemu bi trebalo prethoditi ujedinjenje hrvatskih zemalja. Ipak, rasprava o dalmatinskom pitanju u listu *Hrvatska* nije

⁸ *Povijest Hrvata, druga knjiga*, str. 425.

⁹ Isto.

imala ulogu da bezuvjetno zahtijeva ujedinjenje hrvatskih zemalja, nego da probudi zaspalu hrvatsku svijest kod dalmatinskih Hrvata.

Stav Stranke prava prema Dalmatinskom pitanju

Na početku članka *Dalmatinsko pitanje* u kojemu pravaši pristupaju tom problemu, oni navode primjer suradnje dvaju dijelova istog hrvatskog naroda te istovremeno nastoje što više ideološki uzdići hrvatski narod, ali taj povijesni kontekst na uvodu teksta svakako ima još jednu bitniju ulogu. Naime, na tom povijesnom temelju može se raspravljati o dalmatinskom pitanju, koje je zapravo jako važno „hrvatsko pitanje“. Kroz povijesni kontekst nastoji se istaknuti to jedinstvo i suradnja dvaju dijelova istog hrvatskoga naroda, ali pravaši žale za tim da su Hrvati u divljem barbarskom dobu mogli zajednički surađivati, a u moderno doba, odnosno u civiliziranom dobu to nažalost nije moguće što nam može potvrditi i citat iz samog članka: „Ali što je još znamenitije za ono barbarsko doba, u koje su se i srodni europski narodi međusobno iskorijenjivali: ovako u dvije države razdijeljeni Hrvati, ostali su ipak svetim vezom narodnoga jedinstva vezani i tu su vezu održavali izmjenom poslanstava među dvije polovice istoga naroda.“¹⁰ Pravaški stav po pitanju Dalmacije je vrlo jasan te je pravašima Dalmacija vrlo bitna i to zbog nekoliko činjenica: 1) Dalmatinci i Hrvati su dva dijela jednog jedinstvenog hrvatskog naroda, na temelju istovjetne narodnosti, 2) priliči se braći u nevolji pomagati i to bi trebala biti sveta dužnost svih Hrvata, 3) gornji Hrvati imaju pravo bditi nad tim, da se iz donjih hrvatskih strana svaki tuđi upliv ili gospodstvo iskorijeni: „bilo švapsko, bilo talijansko, bilo mađarsko“.¹¹ Stav Stranke prava je da se i u današnje doba treba pomagati Hrvatima u Dalmaciji, žele da se i dalmatinski Hrvati uključe u borbu za promicanje hrvatskih interesa: „Mi držimo, da je posve naravan taj razvitak našega naroda: među nama ovdje na sjeveru raspiri se; ovdje se ona učini vatrom; ali vatra naše narodne slave mora plamtiti među donjim Hrvatima“.¹²

Razlažući dalmatinsko pitanje, pravaši istovremeno daju bespoštednu kritiku izdajničke narodnjačke politike. Naime, pravaši u početnom stanju buđenja nacionalne svijesti kod dalmatinskih Hrvata vide veliku opasnost od mogućnosti utjecaja narodnjaka i istovremeno daju žestoku kritiku politike narodnjačke stranke predvođene biskupom Strossmayerom: „S toga, mi držimo dijelom vječne providnosti, koja bdi nad našim

¹⁰ Dalmatinsko pitanje, *Hrvatska*, br. 2, str. 1.

¹¹ Isto.

¹² Isto.

plemenom kada vidimo, kako se među zavelebitskim Hrvatima razmahao ponos hrvatski upravo u onaj čas, kada ga izrod među gornjim Hrvatima ciničkom zloćom na korist tuđinca bezdušno posredstvom jugoslavenskog lupeštva nastoji iskorijeniti“.¹³ Isto tako, pravaši su kritizirali narodnjačku stranku zbog zauzimanja za umjetno stvoreno jugoslavenstvo od kojeg su izgleda samo pravaši vidjeli kakva prijeti opasnost: „Dakako onda još taj hrabri narod nije gojio u njedrima svojim ljute i glupe plaćeničke zmijske narodnoga razdora, koje bi priznavale po ljutom tuđinu u troje rascjepkani narod: Hrvate, Slovence i Srbe“.¹⁴ Pravaši također vrlo dobro anticipiraju opasnost sluganske politike narodnjaka prema Beču: „Austrijski plaćenici umijeli su dosada pitanje združenja gornjih i donjih Hrvata u egipatsku tminu zaplesti, zadušiv pod jednim njihovu slobodnu riječ. Te umno-duševne verige valja sad raskovati; treba istinu odrješito otkriti, rasvijetliti narodu stazu, kojom mu je stupati, želi li k uspješnome cilju prispjeti, pokazavši na ponor, ka kojemu ga neprijatelji vode; riječju: valja ustavno stupati, nadajući se spasu od, i iz sama sebe, ne od Nijemca ili njemačkoga sabora.“¹⁵

Pravaši pristupaju problematici dalmatinskog pitanja u skladu s istinskim naukom i doktrinom pravaške ideologije, a to znači pozivanje na apsolutno državno i ustavno pravo hrvatskog naroda: „Radi se o tom: da bude i ona strana našega naroda, koja danas u takozvanoj Dalmaciji prebiva, i koja zemlja uistinu je prava Hrvatska, mila mati svih Hrvata, da velju, bude i ona dionicom narodnih i državnih prava hrvatskih, budući da je usred nje prvi put zabljesnuo naš sjaj, a kao dio naše hrvatske narodnosti, da bude udom njezinim nerazdruživim, te da bude kao takva, uživateljicom svih sljednih, ustavnih i zakonitih prava, sloboda, povlastica, običaja i ustanova hrvatske države. Da, o tom se radi: to je onaj legitimni temelj, stanovište i ishodište, na koje se postaviti svakomu svjesnomu i poštenomu Hrvat, ako mu je do toga stalo, da se u tom pitanju uspije; da se ustavno, to jest, po obostrane Hrvate korisno i trajno uspije“.¹⁶ Stranka prava se u svom političkom djelovanju uvijek pozivala na ustavno i državno pravo te su sve svoje stavove iznosili u skladu s tim pravom. Nadalje, pravaši navode da je čitav hrvatski narod bio ustavan i da je hrvatski narod od tog ustava otrgla povijesna nepogoda, strana nevjera i domaća izdaja. Što se tiče dalmatinskog pitanja, po pravašima se može dokazati nekoliko ustavnih i zakonitih istina. Kao prvo, ustavotvorni hrvatski narod nikada se ne smije upuštati ni u kakve pregovore o združenju Dalmacije ni s bečkom ni bilo kakvom protuustavnom vladom ako ne želi biti ubojica vlastite ustavnosti jer

¹³ Isto.

¹⁴ Isto.

¹⁵ Isto, str. 2.

¹⁶ Isto.

takozvani „nazovi-sabor“ (Dalmatinski sabor) ne predstavlja slobodnu i zakonitu volju tamošnjih Hrvata nego je plod „austro-švapskog nasilja“ odnosno Veljačkog patenta što nam može potvrditi i ovaj citat iz članka: „Bila bi dakle mrska i nečuvena nedosljednost i nespretnost, htjeti privesti za-Velebićane u narodno jedinstvo i ustavna prava na temelju baš one dušmanske zloće, kojom se odlučilo, uništiti zauvijek to jedinstvo i ta ustavna prava Hrvata.“¹⁷ Pravaši naprotiv dokazuju da se jedino na temelju ustavnosti može govoriti o ujedinjenju Hrvatske i Dalmacije, a ne putem kvazi-sabora koji je osnovan naredbom iz Beča. Ako bi se stalo ugovarati ujedinjenje u pregovorima s austrijskom vladom to bi bilo vrlo opasno jer bi to kao prvo: „dokazalo bezustavnost naše zavelebitske braće, bila bi priznata vlast Austrije nad njima, i to bi značilo ne hrvatsko državno pravo, nego milostinju Austrije koja bi nam tu milostinju mogla uskratiti kad joj se prohtjedne.“¹⁸ Kao drugo, to bi stvorilo vrlo opasan presedan jer bi se „Nijemci“ mogli poslužiti tim presedanom da nam zatru posljednji trag ustavnosti i slobode – oni bi mogli „otkinuti“ Podunavlje, kako su bili učinili s Međimurjem i Krajinom, mogli bi osnovati slavonski sabor „i tako malo po malo na istom temelju dalmatinskoga sabora, sve ostale hrvatske zemlje povući u Reichsrath, time ih lišivši zauvijek ustavne slobode, ustavnosti i jedinstva narodnoga.“¹⁹

Stranka prava na kraju predlaže koje bi bile dužnosti Hrvata u pogledu dalmatinskog pitanja. Oni navode da su svim Hrvatima jednake dužnosti iz ustava proistekle i jedino preko tih ustavnih prava se može dogovoriti sjedinjenje sa svim razdruženim hrvatskim zemljama. Dužnost gornjih Hrvata je da se što prije nabave dopune ustavnosti Hrvatske, a dužnost donjih Hrvata je pomagati u tome „a ne otežčavati ga, obziruć se na nesmiljeni bečki dar, „sabor dalmatinski“, na njemačke ustanove, spletke i kovarstva – samo međusobnim pripomaganjem dobit ćemo se slobode, ustavnosti i jedinstva hrvatskoga.“²⁰ Nadalje, dužnost gornjih Hrvata je: „odriješito zahtijevat i nastojati isposlovati: da se smjesta i iz korijena dokinu po Dalmaciji sve austro-švapske institucije i zakoni, koji danas ravnaju zemljom onom, zajedno sa pseudo-saborom dalmatinskim.“²¹ S druge strane, dužnost donjih Hrvata je prosvjedovati putem tiska i javno protiv neustavnog stanja u koje ih je bacio nezakoniti Schmerlingov ukaz te pravaši predlažu da oni prestanu slati zastupnike u Carevinsko vijeće ne priznavajući drugi sabor do svekolikog hrvatskog sabora koji bi se sastao u Zagrebu, Osijeku ili Splitu. Ako bi oni bilo kako drugačije učinili to bi značilo: „izdavati istu tu Dalmaciju, njezine prohibitke i

¹⁷ Dalmatinsko pitanje, *Hrvatska*, br. 3, str. 1.

¹⁸ Isto.

¹⁹ Isto.

²⁰ Isto.

²¹ Isto.

nesretni njezin puk, kao i pravo državno hrvatskoga naroda; dakle bi se zadarski šmerlingianski skup time iskazao jadnim skupom švapskih plaćenika, na zator naroda i prava hrvatskih urođenih.“²² Tim činom bi Dalmacija: „ne samo spasila zakonitost svoju, nego osvjetlala pred svijetom i lice narodu hrvatskomu, njegovu ponosu i imenu, a lako je predviditi, da bi se i Beč nad takvim ponašanjem uzdrmao.“²³ Tada bi se zakonitost i ustavnost očitovala isključeno suverenim saborom hrvatskoga naroda, a stupati u taj sabor znači oživotvoriti hrvatsku zakonitost i ustavnost, dalmatinski Hrvati bi ulazili u sabor biranjem zastupnika svojih u taj sabor iz ustavnih naroda i institucija, pred kojima bi despotičke švapske institucije iščeznule: „Isključite od toga pitanja hrvatskoga tuđi upliv i spletkarenje, pak je ono time riješeno. Prestaje time sablazan združenja, ta švapska mudrolija da mutlanju hrvatskoga naroda ne bude ni kraja ni konca.“²⁴

²² Isto.

²³ Isto.

²⁴ Isto.

Stav Stranke prava prema svećenstvu u listu *Hrvatska*

Unatoč tome što *Hrvatska* nije mogla izvršiti svoje obećanje da će u listu pisati o svim važnijim stvarima i problemima, prema jednoj izuzetno važnoj profesionalnoj grupi pravaši su dali jedinstven stav, a to je bilo katoličko svećenstvo.²⁵ Osim vrhova crkvene hijerarhije, većina svećenstva u svim hrvatskim zemljama (u Banskoj Hrvatskoj, Dalmaciji i Istri, a i bosanski franjevci su prvo bili ilirci pa zatim Strossmayerovi sljedbenici) stajalo je uz Strossmayerovu ideologiju i njegovu Narodnu stranku.²⁶ Zbog te činjenice i sveprisutnog utjecaja svećenstva na društvene prilike, pravaši su smatrali svećenike jednim od najvećih protivnika svoje stranke i s pravom su gledali na svećenstvo kao najveću branu širenju pravaškog utjecaja među širim slojevima stanovništva. „Zato su svećenstvo mrzili i Starčević, koji je bio liberalan u vjerskim pitanjima, i mladi pravaši, od kojih su možda neki naginjali ateizmu kao i sam duboko religiozni Kvaternik. Nije čudo što je Starčević pokušao sam sebe zavarati s obzirom na utjecaj i mogućnosti svećenstva pišući Halperu da su ti „izgubljeni ljudi tako omraženi da će narod biti sa svakim tko nij s njimi.“²⁷ Naravno, takva Starčevićeva tvrdnja se pokazala netočna, što su potvrdili i rezultati na izborima 1871. godine gdje su pravaši doživjeli debakl, a narodnjaci trijumf.²⁸

Do prvog velikog sukoba između narodnjaka i pravaša došlo je zbog Strossmayerovog govora na Vatikanskom koncilu održanog 1869.-1870. godine: „Naime, Kvaternik je oštro osudio Strossmayerovu opoziciju dogmi o nepogrešivosti pape na Vatikanskom koncilu kao „sablazan“ tobože proizašlu iz njegova protestantskoga shvaćanja.“²⁹ To nam može potvrditi i citat iz samog lista: „Čudno je, što pisac članka „Katol. lista“ iztiče iz članka „Hrvatske“ onu stranu razglabanja, koja se tiču materialnoga blagostanja popovstva, a mudro šuti ob onoj strani članka „Sablazan“, gde se nespornim razlozima dokazuje, da je g. biskup Strossmayer pogazio, u prilog protestantizma, ugled katoličke crkve i vere! Dakle, vami je više stalo do udobnosti terbutah, negoli do načelah svoje vere i crkve? Mi ovde javno izazivljemo pisca „Katol. lista“, neka opovergne, ako može, onu stranu članka „Sablazan“ kojom se dokazuje: da g. biskup Strossmayer nije u Rimu postupao, kako bi to dolikovalo katoličkomu biskupu u duhu vere i crkve svoje. Dok on protivno nedokaže, nije li to javna sablazan, da moramo mi

²⁵ Gross, Mirjana, *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb, Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, 1973, str. 182.

²⁶ Isto.

²⁷ Isto, str. 183.

²⁸ Isto.

²⁹ Isto.

svetovnjaci braniti ugled i načela svoje vere, pogažena po katoličkih biskupih pred tudjinstvom? Pa ako tako, neimademo li pravo, takovo popovstvo prozvati „herpom otrovnjakah“, koje se urotilo proti veri i domovini.“³⁰ Kvaternik je tvrdio da „Strossmayer nema pojma o vjeri i da je radio isključivo prema nalogu Austrije. Pogotovo ga je pogodila podrška javnosti i svećenstva iskazana biskupu nakon njegova povratka iz Rima. Dobro su mu došle razne fantastične vijesti koje su se pronosile o Strossmayeru.“³¹ Strossmayer je na Vatikanskom koncilu držao četiri zapažena govora u kojima se vidi njegov stav o univerzalnoj Crkvi prilagođenoj suvremenim društvenim prilikama, u koje su se ubrajali i pokreti za oslobođenje pojedinih potlačenih naroda te je nadalje Strossmayer u tim govorima tvrdio da Crkva ne bi trebala zahtijevati utjecaj u vladarskom patronatu nego bi se trebala zalagati za što veće širenje građanskih prava i sloboda.³² U ovoj izjavi možemo primijetiti veliku aktualnost i povezanost s tadašnjim prilikama jer je u to vrijeme nadbiskupska stolica nakon smrti Jurja Haulika bila ispražnjena i već se naslućivalo da će Mađari uz pomoć Franje Josipa i Vatikana nastojati na nadbiskupsku stolicu dovesti mađarskog nadbiskupa. Stoga ne treba čuditi tolika popularnost Strossmayera među običnim pukom i potpora koju su mu Hrvati pružili nakon vraćanja iz Vatikana. Kada se vratimo na događaje na već spomenutom koncilu, tamo se Strossmyer „u skladu sa svojom temeljnom idejom o budućemu sjedinjenju kršćanskih crkava, protivio predloženoj koncilskoj izjavi koja sve zablude i zla modernoga društva pripisuje protestantizmu kao herezi i upozorio je da su najgore materijalističke i ateističke doktrine, kao one u Voltairea i enciklopedista, potekle iz katoličke sredine. Taj je govor izazvao žestoke reakcije većinske grupe prelata, i to je „sablazan“ zbog koje Kvaternik psuje Strossmayera.“³³ Kvaternik je osobito žestoko pisao vezano uz događaje oko sukoba sa svećenicima u izornoj agitaciji (vjerojatno ponesen time što sam nije bio izabran u Sabor za što je Kvaternik optuživao svećenički utjecaj i narodnjačke spletke). Naime, svećenstvo je optužilo Kvaternika da je zaželio fizičko istrjebljenje svećeništva na što im je Kvaternik odgovorio da on želi moralnu, a ne fizičku propast svećenstva. To se može potvrditi i u članku naslovljenom *Nesporazumljenja* u 35. broju *Hervatske*: „Katolički list“ napisa u letošnjem 19. broju ove reči: „Stranka prava i opet odsudila hervatsko svećenstvo na propast!...“³⁴ U nastavku članka pravaši se opravdavaju i opovrgavaju tvrdnje *Katoličkog lista*: „Katolički list nebi kao takav mario toli svojevoljno i krivo uvaživati namere političkih svojih protivnikah.

³⁰ Nesporazumljenje, *Hervatska*, br. 23, str. 1.

³¹ Gross, Mirjana, *Izorno pravaštvo : ideologija, agitacija, pokret*, str. 301.

³² Isto.

³³ Isto, str. 302.

³⁴ Nesporazumljenje, *Hervatska*, br. 23, str. 1.

Po tomu mi bi želeli znati, gde se nalazi pisano, da bi stranka prava hrvatskoga osudila bila hrvatsko svećenstvo na propast? Ono popovstvo, koje s ljudskih obzira, ili, što je još odurnije, radi svojih koristih protivno čini; pomagajući, štiteći, zagovarajući ili izpričavajući gazitelje pravah hrvatskih: da, takovo popovstvo osudila je stranka prava na propast; propast, ne fizičku, nego moralnu.“³⁵ Kvaternik je bio mišljenja da svećenstvo samo služi austrijskoj politici i da radi protiv interesa i prava hrvatskoga naroda. Isto tako pravaši su smatrali da se svećenici ne bi smjeli baviti politikom i smatrali su to najvećom uvredom koju svećenik može napraviti u svojem pozivu. Potvrdu za te tvrdnje možemo potražiti u već spomenutom članku *Nesporazumljenja*: „Austrijska mračna i pogubna politika računala je dobro, da će iz korena ubiti hrvatsku i narodnost, i slobodu i ustavnost stavljajući popa na čelo narodno-političkoga kretanja Hrvatah, a time pope za pomoćnike te politike njezine. Pop na čelu političkom naroda, to je prava sablazan i poruga na vek u kojem živimo. Ne samo da to svedoči na zaostalost i glupost dotičnoga naroda – česa radi i ista se je Cernagora te sablazni i toga obilježja barbarstva otresla: nego je to i očita povreda one vere, koju nas naši popovi uče. Pop, koj se daje upotrijebiti u takove odurne sverhe, prestaje biti popom, sveštenikom; to je oskvernitelj vere, to je popesina.“³⁶

Ipak, žestoki napadi na katoličko svećenstvo nisu „urodili plodom“ jer ne samo da pravaši nisu stekli simpatije među širim pukom zbog nesmiljenih napada na svećenike, nego istovremeno nisu stekli ni pristaše među svećenstvom koje je bilo različitih društvenih i financijskih mogućnosti. Nakon Kvaternika na poprište je stupio i Starčević koji je pisao o svećenstvu u članku *Naši popi*. On je na neki način ponovio sve Kvaternikove optužbe te ih je još začinio svojim karakterističnim seljačkim otporom protiv viših slojeva društva i moraliziranjem usput optužujući svećenike da im je prva briga naslada i da što više „strpaju u torbu“, a posljednja im je briga Isusov nauk.³⁷ Takvo njegovo stajalište možemo potvrditi riječima iz samog članka: „Duhovni stališ, lepo ime, još lepše dužnosti. Ali ih je malo duhovnikah. A što naši popi? Čim tko više može, spravlja u torbu. Svoje znanje posvema zatajiše, a vergoše se slepo na strastveni život. Toj množini što je prva briga? Naslada. Toj množini što je zadnja briga? Nauk Isusa Christa. Ovaj joj nauk pače nikakova briga. Nerazumi ga, nećuti ga. Jer da ga znade, ta množina nebi bila, kao što jest njegov zatvornik.“³⁸ Starčević nadalje optužuje „popove“ da su gulikože i krvnici puka s kojim

³⁵ Isto.

³⁶ Isto, str. 2.

³⁷ Gross, Mirjana, *Povijest pravaške ideologije*, str. 183.

³⁸ Naši popi, *Hrvatska*, br. 30, str. 1.

postupaju „kao ni paščetom svojim!“: „Recimo da nije popovah. Puk bi tada naprosto sledio svoju duševnost. A ovako puk, gledajuć ponašanje onih kojim božja zapoved mora biti najpreča, gubi duševnost; izgubio ju i posvema, da mu narav čovečja dade. I tu bi čovečju narav izgubio puk, kad bi ostalo na onu naših popovah. Popi takvi dakle na samo da narodu nisu od koristi, nego su mu na gotov zator. Tko narodu ništa nekoristi, pa žive gospodski o njegovoj muki, taj zaista guli narod. A tko je narodu na zator, taj mu je zaista gotov kervnik. Kamo da pridaš jošte onaj pitomu serdцу odurni plod krute sebičnosti, postupak takovih popovah sa pukom, kao ni paščetom svojim!“³⁹ Isto tako, Starčević ponavlja neke Kvaternikove optužbe vezane uz svećeničko sudjelovanje u politici zamjerajući svećenicima što se ne bave svojim pravim poslom: „A što s politikom? Da su popi revni radnici u vinogradu božjem, njim bi dnevna politika bila upravo odurna. Oni bi pače, u svetlini svojega rada, pri svakom životnom kretu politike znali i mogli, u podpunoj slogi sa pučanstvom, bez dnevnog političkog natezanja, i upravo stoga, sačuvati narodu sreću i dostojanstvo. Ali naši popi na sav mal, sa golemom stranačkom strastju, načinom posve nedostojnim, uterkuju se i otimlju se u dnevnoj politici. Kad su dakle popi izstupili iz vinograda božjeg, otisnuli se po ledini i šikarju svjetovnom, nimalo im nepristoji pravo, vikati na udarce i ogrebine što ih u toj poterki zapadnu. A posve je protivno poštenju i razumu prema političkom svetu, posve je pretežki greh prema zakonu Christovu, kad popi takovi, u osobnoj svojoj borbi, rogoboreć i divjaćeć, preda se natežu štit svetosti vere! Pop u politici nije pop, on je političar kao i svaki svjetovnjak.“⁴⁰ Starčevićeva mržnja prema svećenstvu možda je došla do vrhunca kada je optužio svećenstvo da služe interesima „Austrije“ i da su „vatreni Jugoslaveni“: „Popi su i vatreni Jugoslavini. A one Hervate koje sreća obćuvala od gospodstva austrijanskoga, valjalo bi takodjer gurnuti u to sužanjstvo, u „Jugoslaviju habsburžke monarkije,“ da hervatskoga naroda posvema nestane. Tu sužanjsku misal njeguju popi po jugoslavenskoj akademiji, sveučilištu, po jugoslavenskih sastancih, društvih, novinah, knjigah. Tom sužanjskom misli truju mladost, raztaču narod.“⁴¹ Da ne ostane samo na kritici katoličkog svećenstva, Starčević je opleo i po pravoslavnom svećenstvu optuživši ih za propagiranje srpstva: „Tako katolički popi. A tako i iztočni popi; ovi pače još jedan trud imadu u narodu. „Serbstvo“ imade deržati smutnju u narodu hervatskomu. Jer med Macedoniom, Dunavom, Alpami i jadranskim morem, jedan, snažan narod, narod hervatski, da se taj narod udruži u jednu deržavu, da se u njoj uredi po svojoj volji i potrebi, on bi do skora stupio medju najsretnije, najslavnije narode.

³⁹ Isto.

⁴⁰ Isto.

⁴¹ Isto.

Stoga je Austrija pocepala narod, stvorila u jedinstvenom narodu i narodnost „serbsku“, narodnost po veri, lje najveće glupačtvo pod sumcem. Popi iztočnjaci nesretna su orudja te sužanjske osnove, toga silnoga lupežtva, podeliti narod u dva velika tabora da se kolju i zataru.“⁴²

Pravaško prikazivanje „popa“ kao glavnih krivaca za sve nesreće i izdaje hrvatskog naroda moglo je naći odjeka u dijelu mladih učitelja. Naime tek su Mažuranićevom reformom školstva škole oduzete nadzoru svećenstva i postale su državne u modernom smislu te riječi. Za izlaženja *Hervatske* učitelji su još uvijek bili pod kontrolom svećenstva, što je sprečavalo razvoj školstva u skladu s potrebama modernog građanskog društva.⁴³ „Otporu mladih školovanih učitelja protiv te nestručne svećeničke upave pogodovali su napadi *Hervatske* protiv svećenstva i protiv „švabskoga“ i „slavoserbskoga“ pučkoga školstva uopće. Stoga je među mlađim učiteljima bilo mnogo otpora, pa čak i izrazitih antiklerikalnih stavova.“⁴⁴ Tu činjenicu nam može potvrditi i idući citat: „Učitelj osećao već davno breme popovsko i svoje poniženje, ter u sebi snovaše, kako se tomu jarmu oteti. Ništa mu netrebova nego prilika, da misli svoje izjavi. Sakupiše se javno, i gle jednim glasom viknuše proti popovskom gospodstvu u školi.“⁴⁵ „To je bila sredina koja je mogla prihvatiti pravaški nauk, kako se pokazalo i u vezi sa skupštinom hrvatskih učitelja 1871., kada su planule mnoge suprotnosti. Razumije se, pravaši su i tu ostali u manjini prema strossmayerovcima. Međutim, mladi su učitelji, uz studente, postali nosioci Starčevićeve „vatre“ nakon rakovičke katastrofe.“⁴⁶

Iako je Kvaternik imao vrlo mističan pristup religiji i može se reći da je bio vrlo pobožan čovjek, u svojim člancima je vrlo često žestoko napadao svećenstvo zbog njihovih mana. I kada mu hrvatsko svećenstvo nije bilo „na tapeti“, Kvaternik je i dalje znao naći način da ponizi svog suparnika. Tako, na primjer u članku „Rim i Taliani“ gdje govori o pravu Italije na Rim i gdje u pravilu ne bismo očekivali napadački stil Kvaternika, on ipak ne može „odoljeti“ te naziva pape nasilnicima, despotima i krvolocima i po tim „epitetima“ odmah možemo vidjeti da se Kvaternik uopće nije suzdržavao u uvredama i kritikama: „Kao svetovni vladari, nasilnici, pape vazda biahu u vlasti Francezke, ili Nemačke, ili Austrie, a nikada nebiahu svoji ni Rimljanah. Odkako se učiniše despotičkimi vladari deržave, pape nemogu ni u stvarih vere svom snagom, dostojnim ugledom raditi. Ovde bo su svezani kakovom

⁴² Isto.

⁴³ Gross, Mirjana, *Povijest pravaške ideologije*, str. 184.

⁴⁴ Gross, Mirjana: *Izvorno pravaštvo*, str. 303.

⁴⁵ Učitelji proti popom, *Hervatska*, br. 36, str. 1.

⁴⁶ Gross, Mirjana: *Povijest pravaške ideologije*, str. 184.

osebno slaboćom ili taštinom, onde državničkim strahom, tu vladarskim obzirom, tamo državničkim razlogom: nigde nisu slobodni učitelji ni branitelji prava ni narodah. Kao kervoloci državni pape izgubiše ugled i u stvarih vere.⁴⁷ Da bi dokazao svoje optužbe protiv svećenstva, Kvaternik se ne libi vrlo otvoreno pričati o nemoralu pojedinih svećenika što možemo potvrditi u već spomenutom članku *Nesporazumljenja*: „Tko bi mogao zameriti popu, ako on glasuje po svom osvedočenju za ovoga, mesto za onoga; pa izveršiv svoju dužnost i pravo građana, on se čedno vraća kući? Ali što ćete reći o popu, koj dolazi u kerčmu pa se baci kao furia kakova na stol, te stane pijanim, sam moralno pijan, u gnjusnoj strastvenosti narivavati izdajničke družbe stvora svojim proti ostalim političkim protivnikom? Kad takova popesina, koja se nesmiye ni za svoju osobu, po načelih svoje vere, bez greha u stvari svetske mešati: on još zloupotrebljuje cerkvu božju te ju oskvernjuje, izvergavajuć iz propovedaonice meržnji slušateljah sugradjane svoje, kako to učini klanjački Gvardian, i od gori imenovanih popovi nekoji: Neznači li to pretvarati cerkve u razbojničke špilje? A čuditi ćete se, kad jednom narod takove špilje i rušiti bude, čim se osvedoči, da je kruto prevaren i izdan od takovog popovstva? Jer gde ti je, pope jamstvo, da tako radeć, nastojiš o dobru? Nisu li tako i popovi austrijske Italije za Beč radili pa kakova jim danas fajda?“⁴⁸

Ipak, pravaši su u svojem pristupu često znali otići predaleko, pa tako oni čak uspoređuju svećenstvo sa „Luciferovom sljedbom” što je ipak bila prevelika uvreda prema svećenicima, a na kraju krajeva i neistinita tvrdnja: “Što je u tom postupanju većma izrazito: da li glupost ili nepoštenje? Pa tako krepostno postupa zagrebački „Katolički list“! Skidajte s čela lista vašega ono znamenje častnoga kersta, koje poganite, pa izložite radje „Luciferov rep“, bolje će to dolikovati vašemu bezdušnomu i nečuvenomu postupanju prema protivnikah svojih! Lepoga li „katolicizma“ i propovedi keršćanske bližnjega ljubavi!”⁴⁹ Ipak, možda najveća uvreda koju je Kvaternik uputio svećenstvu se dogodila zbog prepirke s *Katoličkim listom* kada je Kvaternik ustvrdio da je i posljednji Židov pošteniji od svih Strossmayerovih popova i kršćana skupa⁵⁰: „Gospodo urednici zagreb. „Katol. lista pitamo vas javno: mogu li lupeži iz šume besnije i nemilosrdnije napadati? Negovorismo li istinu, kada uztverdismo u jednom od rečenih opravdanjah: Da je i poslednji svojega reda židov pošteniji od svih Strossmayerovih popovah i keršćanah skupa uzetih?“⁵¹

⁴⁷ Papa i vladar, *Hrvatska*, br. 5, str. 4.

⁴⁸ Nesporazumljenje, *Hrvatska*, br. 23, str. 3.

⁴⁹ Još jednom nesporazumljenje, *Hrvatska*, br. 29, str. 3.

⁵⁰ Gross, Mirjana, *Izvorno pravaštvo : ideologija, agitacija, pokret*, str. 302.

⁵¹ Još jednom nesporazumljenje, *Hrvatska*, br. 29, str. 3.

Jedan od razloga zašto su pravaši s tolikim nepovjerenjem gledali na svećenstvo je zbog činjenice što su pravaši smatrali da se svećenstvo mora baviti isključivo vjerskim pitanjima i da bi se trebalo prestati baviti politikom i sudjelovati u obrazovnom sustavu. U takvim pitanjima se definitivno može vidjeti napredna ideja sekularizacije koju su pravaši već u 19. stoljeću promovirali. Naravno da bi mogućim uspjehom sekularizacije pravaši samo „profitirali“ jer bi se smanjio utjecaj svećenika, ali što je još važnije takvim razvojem situacije zasigurno bi oslabio utjecaj Narodne stranke biskupa Strossmayera koja je bila glavni politički protivnik Stranke prava. U listu *Hrvatska* na nekoliko mjesta se iznose napredne ideje o sekularizaciji države. Tako pravaši smatraju da svećenicima sama njihova vjera zabranjuje bavljenje politikom, što se podudara s pravaškom idejom o sekularizaciji države. Ta tvrdnja se može potvrditi u članku *Još jednom nesporazumljenja*: „Ako s čim, to nije ugovaranja s verom. Ili ju valja neprigovorno prihvatiti u svih njezinih načelih i člancih; ili moraš ju naprosto zabaciti svu. Tuj srednjega puta neima. Vera uči naše pope, spram umešavanja se u svetske narodah i deržavah poslove, ovo: Nitko, koj vojuje za Boga, neka se ne uplitje u poslove svetske, za-da bude ugodan onomu, komu se je posvetio. Zatim ovo: Svetovna pako i izprazna izbeguj: mnogo bo doprinose k bezbožju. Taj pako nauk jest odlučan. S toga pop, koj uzradi proti tim jasnim propisom vere svoje koju on i druge nauča, jest istim činom oskvernitelj te vere; za nas to nije pop, to je neprijatelj vere: kojeg odstraniti svimi sredstvi, dužnost je, da nekuži veru i da ne zloupotrebljuje ovu kao sredstvo, da nam njome utamani narod, slobodu i domovinu.“⁵²

Što se tiče pravaškog stava o možebitnoj sekularizaciji školstva, oni naravno podupiru tu reformu jer bi to značilo da je utjecaj svećenstva znatno smanjen, i da su povoljniji preduvjeti za stvaranje lojalne pravaške baze među učiteljima. U članku *Učitelji proti popom* se naziru opsežnije rasprave o sekularizaciji školstva i prestanka utjecaja svećenstva na obrazovni sustav. Pravaši naravno svesrdno podupiru takve namjere: „Hrvatska učiteljska skupština izluči popa iz škole, ter poveri uzgoj mladosti učiteljem. Dva se popa digoše, branit sadanju vlast cerkve u školi. Vika i ohokanje skupštine smetnu popa sa govornice. Ni duša neprobese ni slovca za popovstvo; pače i pop Buzolić, svejedno, da li iz himbe ili iz nesvestice, udari proti popom. Kako je to, da pope, štono su prije tri meseca pri izborih za sabor većinu dobili, eto sada razumnija čeljad od sebe tako silno odbija? Kako to, da ih gone

⁵² Isto, str. 2.

baš oni ljudi, koji najviše posla s njimi imaju, ter ih najbolje poznavaju? To je sasna u redu.“⁵³

Ono što je ostala konstanta tijekom cijele povijesti Stranke prava je uporno zalaganje za apsolutno državno i povijesno pravo po čemu je uostalom stranka i dobila ime. Tako i u *Hervatskoj*, neovisno o kojoj temi pisali, pravaši ističu zalaganje za državno pravo hrvatskog naroda: „U okviru politike stranke prava svim je razredom, svim stališem, svim zvanjima, svim verozakonom društva hervatskoga jednako mesto: svih bo je jednaka pred Bogom i narodom dužnost: braniti do zadnje kaplje kervi, do posljednjega dinara, presveta prava i slobodine hervatske, a izgovora prema toj dužnosti neimade nikakva, za nikoga ni u koje ime!“⁵⁴ Budući da su pravaši bili uvjereni u istinitost vlastitih stavova, u svakom trenutku su svoje protivnike neumorno pozivali na znanstvenu raspravu i argumentirano rješenje problema. Pravaši su uostalom rješenje oko gotovo svih „problema“ o kojima su pisali u listu vidjeli u znanstvenoj raspravi gdje bi se našli stručni ljudi koji bi konačno razriješili neki problem, naravno po uvjerenju pravaša u njihovu stranu: „Mi očekivamo, da će se između toliko cerkvenjakah, toliko učiteljah, toliko učenjakah, tko taj naći, koj će onu točku znanstveno razviti.“⁵⁵ Uz već standardno naglašavanje hrvatskog državnog prava, ovdje na vidjelo izbija još jedna činjenica. Naime, pravaši su svojatali Srbe kao pripadnike hrvatskog naroda te su negirali postojanje srpskog naroda pa tako i ovdje pravaši smatraju srpskog patrijarha Arsenija Crnojevića pripadnikom hrvatskog naroda. Oni čak iznose poprilično apsurdnu činjenicu te naglašavaju da se Arsenije Crnojević u svojim zahtjevima za imenovanje biskupa oslanjao na javno pravo hrvatske kraljevine, dok je jasno da su svi drugi povjesničarski autoriteti osim pravaša tvrdili da Crnojević pripada srpskoj naciji, a ne hrvatskoj. Naravno, o toj problematici ću se više posvetiti u idućem dijelu završnog rada. Pravaši isto tako napominju da će povijesnim činjenicama dokazati postojanje hrvatske pravoslavne Crkve: „S druge strani dokazat ćemo: da je bivstvovala pravoslavna nezavisna hervatska cerkva, i prije, i uz, i posle prelivših se u hervaštinu rečenih Vlahah; da je ona bivstvovala od dvanaestoga veka, začem od Srema, po svih hervatskih krajevih: i jer su se ti Vlasi upravo u onih hervatskih (istočnih) predelih naseljivali, u kojih je bila mah preuzela pravoslavna hervatska cerkva: to je pribege novo pučanstvo i toj cerkvi pristupilo, i u njoj se uzderzalo.“⁵⁶

⁵³ Učitelji proti popom, *Hervatska*, br. 36, str. 1.

⁵⁴ Nesporazumljenje, *Hervatska*, br. 23, str. 2.

⁵⁵ Isto.

⁵⁶ Još jednom nesporazumljenje, *Hervatska*, br. 29, str. 2.

Pravašima je najveći neprijatelj ipak bila Austrija i njezini poltroni – narodnjaci. Zbog te činjenice pravaši ne propuštaju napasti “švapsku” politiku. Pravaši su već tradicionalno hrvatske biskupe smatrali austrijskim slugama koji isključivo služe kao potpora austrijskoj politici i zamjeraju im potpuno otuđenje od hrvatskog naroda svojom izdajničkom politikom što se može potvrditi i citatom iz samog lista: „Haulika nebiaše. Biskupi južne i zapadne Hrvatske odgojeni u sužanjstvu i za despotizam Austrie, teško da znadiahu i mogahu razlučiti stvari vere od stvarih države. K tomu, ovi biškupi, siromašni, prosti beamteri Austrie, neimaju sredstavah za deržati se u tečaju znanostih, neimaju prilike za poznati duh koj vlada medju odnošaji cerkve i deržave, ovi biškupi, velimo, nemogahu naći ni deržati pravo stajalište s kojega se samo dostojno braniti pravo cerkve kako i pravo deržave.“⁵⁷ Naravno, na kraju se napada izdajnička Strossmayerova politika i žestoko ga se optužuje za sluganstvo prema Beču: „Dakle, u stvari vere, cerkve, uplitje se ona Austria, koja se tuži da se cerkva uplitje u stvari deržave. Dakle, kad tako radi ta Austria koja jedva diše, što bi ona radila kad bi jaka bila? Dakle g. Beust tako pozna herdju biškupah manjine, tako prezire one biskupe, da se nežapa javno ih odati, osramotiti. Dakle, g. Beust, onako postupajuć, pravo ima, buduć drugačie on nebi mogao ni dvadeset četiri ure u ministarstvu ostati. Dakle g. bišкуп Strossmajer i u Rimu odjekiva samo onim glasom što ga je iz Beča dobivao. Dakle nije čudo što se je gosp. Bišкуп Strossmajer jednako vladao naprama veri koja mu dopitava, kako i naprama domovini koja mu daje na milione forintah. Dakle, ako to sve skupa, i svako napose, nije sablazan, mi izpovedamo da neimamo pojamo sablazni.“⁵⁸

U ovom članku je isto tako vrlo jasno izražena određena idealistička nota u pristupu kršćanstvu što je bila jedna od karakteristika Eugena Kvaternika budući da je on imao vrlo mističan pristup pitanjima vjere. Taj idealizam vrlo se jasno može iščitati iz prikazivanja ranokršćanskih zajednica gdje autor veliča to izvorno neiskvareno kršćanstvo: „Obćenito se derži da starinski kerstjani biahu sami pernjavci, prosjaci, siromasi. To je mnenje istini sasvim protivno. Oni kerstjani, surazmerno naprame nekerstjanom imadiahu jako malešan imetak. Ali oni kerstjani neimadiahu skoro nikakovu potrebu, a nekerstjani imadiahu na tisuće potrebah. Svojim čistim, oštrim načinom življenja, kerstjani biahu, naprama raskošnim i razuzdanim nekerstjanom, pravi bogatci naprama prosjakom, siromahom. Dakle kerstjani sabirahu i davahu za svoju potrebu bratju. A cerkva im biaše sav puk skupa sa cerkvenjaci ili svetjenici svoje cerkvene obćine. Još onda nebiaše cerkvah ili cerkvenih obćinah nego samo po većjih

⁵⁷ Sablazan, *Hrvatska*, br. 9, str. 3.

⁵⁸ Isto.

mestih. To je izvor prvoga imetka cerkvenih obćinah, crkvah. K toj iskrenoj ljubavi, darežljivosti, pristupi nauk i vera da je sudnji dan na pragu, da ovaj svet propada, da Isus dolazi i odnosi u raj svoje vjerne. Taj nauk i ta vera biahu u svemu kerstjanstvu. Ali godina, mesec, čas sudnjega dana? Tu odlučiva osebni nazor učiteljah.“⁵⁹ Kvaternik izražava nadu da će vremenom doći do promjene svijesti svećenstva i da će oni shvatiti pravo „stanje stvari“ i stati na pravu stranu: „Nikada nije nijedan pošteni, to jest pravi hervatski pop – proučiv naše spise na sebe protegnuo one nazive, pače smo u posedu svećeničkih dopisah, koji izravno povladjuju naš postupak, i lahko je iz njih zaključiti, kako se je nadati, da će iz ovoga moralno-duševnoga kreševa niknuti iskra, koja će biti povodom utemeljenja onakova svećenstva usred hervatskoga naroda, koje će ovomu zvanju i znamenovanju odgovarati tako, da bude sbilja ponos i i sidro bolje budućnosti naroda! Jer toga neće lje ni najbesniji Strossmayerovac pop zatajiti moći: da čim se koj svećenik simpatijami svojimi većma primiče stranci prava, tim je on društveno i svestrano poznat kao dostojni i zvanja i imena svojega svećeničkoga; a čim je besniji protivnik te stranke, tim se krupnije valja u svih nepodobštinah društvena života. Iznimke od ovoga pravila lahko ćete prebrojiti! Mi se nad tim rezultatom našega delovanja i ponosimo, i radujemo!“⁶⁰

Na kraju možemo zaključiti da su pravaši bez zadržske, beskompromisno nastupali prema svećenstvu i da je to možda najveća mana pravaštva kao stranke i pokreta. To je možda i razlog zašto su pravaši doživljavali neuspjeh za neuspjehom na izborima ne uspjevši oformiti stabilno biračko tijelo stalno se sukobljavajući praktički sa svima. Ipak, to je istovremeno bila i određena prednost jer su pravaši ustrajali na obranu svojih stavova te su zadržali određenu vjerodostojnost pred svojim pristašama. U nastavku ću se usredotočiti na složenu problematiku pravaškog pristupa prema Srbima.

⁵⁹ Nesporazumljenje, *Hervatska*, br 23, str. 2.

⁶⁰ Isto.

Stav Stranke prava prema Srbima u listu *Hrvatska*

Ono što u početku treba reći vezano uz pravaški stav prema Srbima je činjenica da su oni Srbe smatrali sastavnim dijelom hrvatskog naroda nazivajući ih „Hrvatima istočne vjere“ ili pravoslavnim Hrvatima. Zbog toga pravaši nisu priznavali ni srpsku narodnost ni srpsko ime (koje su usput žestoko napadali i ponižavali) i nadali su se da će se vremenom većina Srba „osvijestiti“ i prihvatiti činjenicu da su oni zapravo Hrvati i da je njihova pripadnost srpskom narodu samo zabluda i izmišljotina.

Isto tako, još jedna karakteristika pravaša je bila da su i u ovom listu samo razvijali, dograđivali i ponavljali neke teorije koje su oni prije iznosili u svojim glasilima. Tako se svakako ne bi ni moglo pravilno pristupiti „srpskom pitanju“ da nemamo određeno predznanje o Starčevićevim prijašnjim stavovima. Naime, Starčević u svojoj raspravi „Ime Serb“ zapravo tvrdi da se u samom korijenu srpskog imena može nazrijeti sužanjska narav srpskog naroda: „Starino-pisje“, prema Starčeviću, nedvojbeno pokazuje da je ime „Serbi“ identično s pojmom „Servi“, a rimski „servus“ znači isto što na hrvatskome „zarob“.⁶¹ Napada Šafarika što je iz rimske riječi „servitia i servitium“ „skovao i usudio se štiocem prikazati narod“ te istovremeno ironično kaže da se Šafarik nije morao truditi da dokaže istovjetnost imena „Slav“ i „Serb“ jer oba imena znače sužnja.⁶² Starčević se tu nije zaustavio i pristupio je daljnjoj etimologizaciji srpskog imena stvorivši tvorenicu „serbež“ – kovanicu koja će i u *Hrvatskoj* znatno biti korištena. „Nakon što je ime Serba poistovjetio s onim sužnja, Starčević mu samovoljnim etimologiziranjem određuje krajnje ponižavajuće značenje u hrvatskom jeziku. Tvrdi naime „da je Serb čist i pravilan koren glagolja serbit“. Odbija mogući prigovor da se kaže „sverbit“ a ne „serbit“, te „srab“ (svrab) a ne „sarb“, „sverbež“ a ne „serbež“ jer u hrvatskom jeziku postoji „više ovako razmešanih rečih“. Tvrdi da je „serb“, odnosno „serbež“, nekada bio gora bolest od gube pa se, uz ostalo, poziva i na Josipa Flavija koji priča da se smatralo kako su Židovi u Egiptu bili „serbivi“. Starčević kaže da je on jedini „koj od imena nezaključuje na narod“ kao što to rade drugi pisci. Oni „zovu množinu hervatskoga pučanstva Serbi, zovu komad hervatske zemlje Serbiom, i to sve na temelju imena koje niti razume, niti znadu kako je u Hervatskoj postalo.“⁶³

⁶¹ Gross, Mirjana, *Izvorno pravaštvo : ideologija, agitacija, pokret*, str. 230.

⁶² Isto.

⁶³ Isto, str. 231.

Vežano uz ovu problematiku, pravaši su stvorili novu kovanicu – „Slavoserb“. To se nepoznavatelju pravaške misli može činiti kao još jedno ime za Srbe, ali to nije potpuno istinita tvrdnja. Naime, pravaši su vidjeli razliku između Srba u Banskoj Hrvatskoj i Dalmaciji i Srba u Kneževini Srbiji. Nije preteško zaključiti da su pravaši imali puno negativniji stav prema Srbima koji su živjeli na hrvatskom prostoru. Ipak, pravaši su još oštrije nastupali prema narodnjacima i svakako se može reći da su „Slavoserbi“ bili narodnjaci i svi oni koji su podupirali njihovu politiku u Banskoj Hrvatskoj. „Novi nadimak *Slavoserbi* za narodnjake Starčević, a po njemu i Kvaternik, uveo je u politički rječnik na stranicama *Hervata*, poistovetivši ga s pojmom Magjarolaca. Iako je nadimak skovao od latinskih riječi „sclavus“ i „servus“, obilježivši time dvostrukog roba, nije se njime služio samo u tom užem, moralnom smislu.“⁶⁴ Kao što smo vidjeli i na primjeru srpskog imena, tako je i ovdje Starčević pokušao pseudoznanstvenim argumentima uputiti na motive koji nisu morali biti nužno jezične prirode. „Pokazao je to i u svom tumačenju pojma „Slavoserb“, koje je iste godine dao u *Hervatu*. Razlikujući pet vrsta takvih ljudi, on je na prvo mjesto stavio ljude „sužanjske naravi“, ne samo pojedince nego čitave narode, „nečiste pasmine“ (u skladu s francuskom riječi: race u značenju „narod“), kakve je još Aristotel nalazio u Trakiji, a na četvrto mjesto „doseljenike u Hrvatskoj“. Iz kasnijih se spisa vidi da „Slavoserbima“ nije nazivao samo kategoriju ljudi s ropskom ćudi, kakvih ima u svih naroda, nego napose i južnoslavenske Vlahe-stočare koji su se, mijenjajući svoja staništa, kretali Balkanskim poluotokom, Srbe u hrvatskim zemljama, srpsku raju koja se digla na ustanak protiv Turaka i, najzad, južnofrancuske Cagote, koji su do Revolucije bili neka vrsta pariža u Francuskoj.“⁶⁵ Dakle, kada je ovdje protumačena geneza jezičnih etimologizacija koji su pravaši koristili da bi što bolje opravdali svoje stavove (iako su ti argumenti često bili pseudoznanstvene prirode), u nastavku treba pristupiti razlaganju pravaškog stava prema Srbima na stranicama lista *Hervatska*.

Pravaši su bili razočarani sve većim širenjem „serbeža“ među Hrvatima istočne vjere te su razvijajući svoju teoriju negacije srpske nacije i imena smatrali da bi se „istočni hrvatski živalj“ izvrsno uklopio u maticu hrvatskog naroda te pritom samo mora od sebe odbaciti nedostojni „serbež“: „Zar vi, od istočnjakah, koji ste za ovimi tajnim težnjama težili, ni toliko nebijaste razboriti, te niste mogli previditi, da nije hervatstvo, nego upravo taj bratomorstveni serbež bio uzrokom, što nemogaste s namerom prodreti? Da je naš istočni živalj ostao veran

⁶⁴ Gross, Mirjana: *Povijest pravaške ideologije*, str. 50.

⁶⁵ Isto.

svojemu hrvatstvu; onomu hrvatstvu, koje bijaše, sve do najnovijih spletkah serbeža, zaštićeno Cernomgorom; tim slobodnim hrvatstva istočne vere hridom: danas bi pravoslavni živalj hrvatski na sve strani medju nami slavije slavio. Zapadni su se Hervati, poznatom svojom u svemu indolencijom, upravo sami odhranjivali za takovo zvanje čistoga, ne byzantinskoga, pravoslavija medju nami. Ali taj nenaravni, bolni serbež; to tajenje hrvatske slave, imena i bivstva, ludo medju istočnjaci potaknuto, ozlogerdi zapadnim Hrvatom, uz serbež, i istočnu crkvu; još ludje sa serbežom poistovetjenu. Taj uspeh, taj posledak bijaše posve naravan. Jer neverom, proti vlastitoj kervi i domovini, pa još na porugu znanosti, počinjenom, nemožeš verom prodrati! Vera bo mora biti čoveku najveća svetinja, ne gojilište najcernijih zločinah!“⁶⁶

Ulazeći u diskusiju sa srpskim listom *Jedinstvom* pravaši nastavaljaju negirati postojanje srpskog naroda i imena, čak štoviše idu u krajnost proglašavajući Beograd „drevnim hrvatskim gradom“: „Jedinstvo“ veli: Ali da i toga neima, neka u Beogradu, tom drevnom hrvatskom Belgradu – blizancu primorskoga Belgrada! – neaborave ni na bieli list Madjarah, to jest slobodnu volju našu; ni na okolnost, da nije Europa tomu „austro-ugarskomu carstvu“ zajamčila posed Hrvatske, niti mu Hrvatska plaća harač! Ta i Madjar priznaje, da se je Hrvatska nekakovom nagodom s njime sdružila! Nagoda pako predmneva slobodnu volju. „Jedinstvo“ je dakle nešto iztaklo, što serbežu prema hrvatstvu na sramotu služi.“⁶⁷ Kvaternik i u nastavku i dalje ponavlja tvrdnju da ne postoji nikakva srpska nacija, nego da su Srbi dio jedinstvene hrvatske nacije: „Ali je „Jedinstvo“ još i nešto osbiljnija pregledalo u onoj izreci. Ono napominje dva središta; pa neopazuje, jedno bilo, baš u tome nesreću i jedini izvor razsapu i serbeža i hrvatstva, ako toga razkola nestane. Kad nebi Šumadijcem byzantinizam ubio bio i razum i razbor, oni bi došli u prvi mah do osvedočenja: Nije moguće, da bivstvuje s razlogom jedan te isti narod pod dvima imeni! Već sama ta izreka više neodoljivo o sebi: to je politički absurd, historička laž! Na absurdu pako i laži možeš li ma ikakovu sretniju budućnost razborito graditi? Dakle? Dakle, kad nebi byzantinizam pomutio bio mozag i serdce Šumadijcem, oni, da i nisu historijom Hervati, morali bi se takovimi proglasiti; pa da onda vide, da li ima slavnije budućnosti, nego li bi upravo njihova bila! Kao čarobnim udarom, jednim mahom stali bi na čelu sedam miliunah dušah najčestitijega naroda

⁶⁶ Beogradska poruka Hrvatom, *Hrvatska*, br. 16, str. 3.

⁶⁷ Isto, br. 17, str. 4.

u Europi! Bože, kakove slave, kakove političke kombinacije! A takovi izgledi, nevrede li, da se znanstveno omoguće?!“⁶⁸

Kada smo ustvrdili da pravaši Srbe smatraju dijelom hrvatskog narodnog korpusa, može nam se činiti čudno što prvenstveno Kvaternik te u manjoj mjeri Starčević te navodne Hrvate, odnosno takozvane „Hrvate istočne vjere“ nesmiljeno ponižavaju na najrazličitije moguće načine. Kvaternik je i inače bio poprilično neumjeren u svojim kritikama, a ovdje je tu činjenicu dodatno pogoršala stvar da je on Srbe vidio kao najveću zapreku moći i sreći hrvatskoga naroda. Kvaternik nije uvidio nijednu vrlinu srpskog naroda te je smatrao Srbe jednim od najvećih neprijatelja hrvatskog naroda. To se može argumentirati na nekoliko mjesta u samom listu. Tako na primjer u članku *Serbia* na samom početku pravaši „zgodnim“ jezičnim dosjetkama ističu krajnje nepovjerenje prema srpskoj naciji (pri tome treba napomenuti da tu Kvaternik samo ponavlja Starčevićeve jezične stavove oko srpskog imena): „Mudra je reč: Nečeši se, gde te nesarbi: ali nisu ljudi mudri, koji ju nepaze. Nečudimo se, što se je nederži „Serb“, jer je već u nečistoj njegovoj naravi, da se mora neprestano češati, pa bilo baš i do kervi.“⁶⁹ Eugen Kvaternik je još više pooštrio negaciju srpske nacije uopće, psovke protiv „Šumadinaca“ i uvjeravanja da su Srbi u Hrvatskoj pravoslavni Hrvati. Između ostaloga Kvaternik je pisao da su Srbi bili pohrvaćeni za vrijeme vladavine hrvatskih Nemanjića usput naglašavajući da je sama pripadnost srpskoj naciji bolest i da se tom „bolešću“ zarazio određeni broj Hrvata istočne vjere: „Ružna je to, i pogibelna bol: već u staro doba zahvatjivala bi čitave narode, i ruglu jih sveta izvergavala pod imenom gerčkim: Agriani, po hervatsku: Serbi. Od toga ružnoga imena zarazio se i maleni jedan, najiztočniji dio Hervatah (nad Drinom i Timokom) tek u XIV. veku, prošav ugovorom mira izpod bugarskoga vladanja pod Serbe predela Agrianah, te se od njihova gospodovanja nazvao i on Serbi, Serbija, premda od VII. do XIII. veka slavni dio hervatskoga plemena biaše. Što bilo prave Srbije, Porfirogenetove, to već odavna izumerlo i prelilo se stranom u hervaštinu (za vladanja hervatskih Nemanjah) stranom bugarštinu, stranom skipetarštinu i gerčtinu; najveći dio žiteljah, po Aziji zaslužnjen, raztočio se u tudje življe. Toliko za drevnost.“⁷⁰

Kvaternik se tu ne zaustavlja, nego naziva Srbe „pohrvaćenim Ciganima“ i izrodima: „Da, bratjo pravoslavna, eto što vam pohervatjeni Cigani preporučuju u svojih glasilih: da se mahnemo, na korist Švabe, Planinskih Hervatah; jer će nam govore, bolje biti, ako nam bude

⁶⁸ Isto.

⁶⁹ *Serbia, Hervatska*, 10, str. 3.

⁷⁰ Isto.

na Sutli kucao na vratih dobar sused! Ista nam Ciganjčad, u ime serbeža, preporuča, da čistu hervatsku Istru ustupimo Talijanom: dakako pravoslavni će hervatski pomorac uspješnije tergovati morem, ako hervatsko more postane talijanskim; ili švabskim, odstupom Planinacah! A izrodi vam iz Beograda poručuju, da je i slavnije i probitačnije biti madjaro-austrijskim robom, nego li svojim u svojoj kući; pa vam u tu sverhu čine uslugu, da zagovaraju i podupiru u Budimu sužanjstvo vaše!⁷¹ Kvaternikov prijezir prema srpskom narodu možda dolazi do vrhunca u trenutku kada on ponižava Srbe rasističkom tvrdnjom da su oni inteligencijom debelo ispod razine afričkih Crnaca i iznosi tvrdnju da su u razini s tom intelektualnom sposobnošću jedino sposobni za vječno sužanjstvo i služenje: „Da je to cigansko leglo sbilja bez glave, i dozrelo za večno sužanjstvo, dok se nepretvori u druge narode: dokaz jest najbolji nečuvena ograničenost, nadmašujuća sužnje afrikanske, koja jih čini i neopaziti počinjenu ludost i bezobrazluk prema Hervatom, kroz one pohlepe za tudjim! Jer eto nova, bazgova uma pitanja: „Žalostno je po našu svest (cigansku!) ako to može biti predmet naše razpre!“ Priznaje, nadalje, i sam da je sužanj; pa itako konjekturira politiku otimačine!.. Ali Ciganin ide, veran svojoj naravi, i dalje, pa veli: „I zašto trojedna kraljevina nebi mogla biti isto toliko srpska koliko i hrvatska? Mi ne umemo drugačije nazivati zemlje, u kojima narod srpski živi, nego srpskim zemljama. Ako je to protivno Hrvatima, onda ćemo svaki na svoju stranu.“ Dakle: ako se nećemo mi Hervati „sloge“ i „bratinstva“ radi dati Serbu pozobati, onda ovaj preti: „da ćemo svaki na svoju stranu“! Sada neka sudi hervatski narod med rodoljubjem stranke prava, i prokletstvom Strossmayerizma, koj je tu cigansku kerv izazvao na ovakova buncanja, priznanjem one infamije: da ima Serbah u trojednoj kraljevini!“ Indi posredno izdava se Serbom i Dalmacija, čim se šuti o položaju Bosne! Nevelimo dakle uzalud, da je sužanjaska ta pasmina glede umnih silah i izpod afrikanskih Cernacah kad ni to ne pojmi, da ako jim se dade Bosna, da je Dalmacija naravni zalogaj, koj slediti mora! Mesto, dakle, da slave „Zatočnika“, još ga napadaju!⁷² Kvaternik u svojem gnjevu i bijesu prema Srbima čak kaže da se Srbi prestanu sramotiti tim sramotnim imenom, te čak predviđa radikalnu pomisao da će se u budućnosti izjašnjavanje za Srbina (što su pravaši smatrali za najveću sramotu i uvredu) kažnjavati smrću: „Cvili najprije „Zastava“, da su bila vremena, gde u rečenih zemljah Hervati poricaše bivstvo Serbom. Jest bila su, i usperkos izdaje, opet će doći dan, gde će se ne samo ono poricati, nego izdajstvo kervi i smertju kazniti! S toga slaba mu, Ciganu, uteha ova: „... da sve kad bi zemlje izmedju Dunava, Drave i jadranskog mora zaista bile od iskona hervatske, kao što nije (razumite li to, Hervati?), ipak da danas ne važi

⁷¹ Beogradska poruka Hervatom, *Hervatska*, br. 16, str. 3.

⁷² Isto.

ono: cuius regio, illius natio, da u tim zemljama zaista ima veliki broj Serbalja, koji nije mnogo manji od Hrvata..“ Razumite li Hrvati to? Dakako, ako ciganjčad broji k Serbom i one, koji bi ju tresnuli u njezin gnjusni obraz, da se jih usudi osramotiti tim sramotnim imenom: imade ona pravo; te može po tom računu u svoje „konjekture“ i Kineze povući!“⁷³ Pravaši ovu diskusiju zaključuju s činjenicom da takav u svakoj mjeri inferiorniji „srbež“ nema šanse u nadmetanju sa superiornijim i nadmoćnijim “hrvatstvom”: „I jer vi to dobro znate, da nije verstan serbež ni umnu, ni duševnu borbu uzdržati s hrvatstvom: vi jaučete, mesto da od radosti klikujete! Neka vam danas Turčin dade Bosnu i Hercegovinu, vi se neojlačiste njimi, ne; to bi bila ljuta guja u njedra vam bačena, da vas u serdce ujede! Vi neznate ili hinite neznati, kako tamo sve prezire serbež, kako miluje i počituje hrvatstvo!“⁷⁴

Ipak, pravaši su znali o Srbima pisati i pozitivno, a primjer za to je Starčevićev članak *Kneževina Serbia*. On je shvatio da mora navoditi i dobre strane među Srbima već kad je smatrao Srbe jednim dijelom hrvatskog naroda.⁷⁵ „Budući da iz svake njegove rečenice zrači spoznaja da hrvatski narod u svojoj većini još nije nacionalno osviješten, on nije zamjerao ni srpskom seljačkom narodu što ne pokazuje hrvatsku nacionalnu svijest. Nipošto nije htio priznati da je srpski seljak postigao znatan stupanj nacionalnog osvještenja i da je njegov nacionalni osjećaj srpski. On je taj proces, koji je protivrječio njegovim dugogodišnjim uvjerenjima da srpska nacija ne postoji, pripisao djelatnosti neprijatelja hrvatskog naroda. Zato se i dalje nadao da će se Srbi pohrvatiti i da će stvoriti velika hrvatska država na južnoslavenskom području.“⁷⁶ Zato nas ne treba čuditi što Starčević zapravo i nije mogao mrziti Srbe kao jedan dio hrvatskog „političkog“ naroda. Pri tome je posebno zanimljivo koliko je Starčević cijenio Miloša Obrenovića: „Ako je ikada muž oružjem zaslužio prestolje, taj je muž Miloš Obrenović. Da bude Miloš živio tri tisuće godina nazad, njega bi haran narod bio među polubogove namjestio. Knez Miloš ne samo da izvojeva samoupravu svojemu narodu, nego učini i najteži korak za prosvjetljenje i napredak Serbianacah. On dade Serbiancem domovinu, ognjište, i tim postavi temelj njihovu obstanku.“⁷⁷ Dok, s druge strane, knezu Aleksandru Karađorđeviću nije priznavao nikakvih zasluga za srpski narod: „Alexander, sin Cernoga-Gjorgja, postade knezom Serbie. Stanje kneza Karagjorgjevića biaše pretežno. On se nije, kao Miloš, sam učinio knezom, nego je knezom postao kroz stranku domaćega pučanstva i kroz izvanjsku zaštitu. Puk štuje osobne zasluge, i među njimi nada

⁷³ Isto, str. 4.

⁷⁴ Isto.

⁷⁵ Gross, Mirjana: *Povijest pravaške ideologije*, str. 186.

⁷⁶ Isto.

⁷⁷ *Kneževina Serbia, Hrvatska*, br. 29, str. 1.

sve junačstvo. Junačtvu nebiaše vreme ni sгода. Puk ljubi u vladaru stalnost, čverstoću, odrešenost, ponos. To sve mogaše imati samo Miloš sa svojom sabljom. Ako Karagjorgjević nezadovolji svoju stranku, i ona ga ostavlja, pa je propao. Ako li nju zadovolji, ostalo se pučanstvo razjaruje, a stranka Karagjorgjevićeva ište to više i postaje to obestniom i to nepravедniom. Tujinci prijatelju ištu zahvalnost, t.j pokornost; puk ište svašta. Jedne i druge nije moguće zadovoljiti. Knez Karagjorgjević vijuga se medju timi valovi kako mu biaše moguće: on, osobno, niti učini kakovo dobro ni kakovo zlo Serbii. Nu za njegova kneževanja raztrovano je pučanstvo Serbie. Tomu zlu on glavom nebiaše krivac. Ono bo moradiaše nastati, dok on nemogaše slediti stope Miloševе. Vladati po Miloševu mogaše samo jedan Miloš. Da bude on do smerti na prestolju ostao, narod bi se bio, uz njegovo postupanje sam iz sebe preporodio, bio bi dao i odgojio muževah verstnih za vladanje.“⁷⁸

Kada ulazimo u dublje razloge negativnog stava pravaša prema Srbima, zasigurno je jedan od glavnih razloga strah od velikosrpske ekspanzije. Naime, pravaši su razvojem situacije u Srbiji uvidjeli kolika opasnost prijeti Hrvatskoj od velikosrpskih planova srpske države (već tada u devetnaestostoljetnoj Srbiji su se stvarali projekti Velike Srbije poput Garašaninovih *Načertanija* i Karadžićevog pamfleta *Srbi svi i svuda*) i pokušali su upozoriti hrvatsku javnost na tu činjenicu. Pravaši se tako protive srpskom polaganju prava na Bosnu i Hercegovinu, smatrajući da Bosna po povijesnom i državnom pravu pripada Hrvatskoj što se može vidjeti i na stranicama lista *Hrvatska*: „Mi jim verujemo, da od serdca govore, kada uveravaju u „Vidovdanu“: „Hoćemo da kažemo pred licem Europeielu istinu, da bosansko pitanje sačinjava za budućnost Srbije, za budućnost srbskog naroda životno pitanje.“ Ali ti „državnici“ sdvojeno se hervu sa istinom kada si prisvajaju Bosnu na ovom temelju: „da se srbski narod preporodi na osnovi svojih etnografskih i historičnih pravah.“ Da se to pravo Šumadije na „Bosnu“ osniva jedino i izključivo na perfidnu otimačinu, o tome ćemo jošte omašnoga razgovora imati.“⁷⁹ Pravaši upozoravaju hrvatsku javnost da Srbi ne zahtijevaju samo Bosnu i Hercegovinu, nego i neke dijelove Trojedne Kraljevine (Srijem, Vojna Krajina, čak i Dalmacija): „Jer eto i „Jedinstvo“ posiže za Bosnom i Hercegovinom. Ono jih ovako apostrofira: „Braćo, od Srbije nemate se čega bojati, a možete se mnogomu dobra nadati.“ Sada vas pitamo: Ta bi se vaša Srbija pružala tako po vašu uzduž Save i Une; uzduž Kerke, Cetine, dolnje Neretve, Boke. U svih tih krajih, po vašu, žive Serbi: po Bogu, ne-braćo, nije li ludovanje, zahtevati da ti „Serbi“ ostanu pod Kresimirovom krunom? Bacite pogled na

⁷⁸ Isto, str. 2

⁷⁹ Serbia, *Hrvatska*, br. 10, str. 3.

zemljovid, pa odgovorite usperkos vašega byzantinstva: kakova je to država, one dve nogavice, uzduž sve Save, Une i Dalmatinske Granice na koju milju širine, pružajuće se uz vašu Srbiju? To je absurd; a vi ste Beogradjani „Jedinstva“ mnogo nepošteniji od brutalnih Ciganah Banata: jer vi ste hinci i lažci s vašimi saveti!“⁸⁰ U nastavku pravaši ukazuju na nelogičnosti i nedosljednosti takve velikosrpske politike koja bi se gradila uz nastavak navodnih prijateljskih odnosa s Hrvatima: „Da je tomu tako, to nam eto razsjanjuje i samo „Jedinstvo“ nekoliko danih kasnije, opisujući svetkovanje Cvietov u Biogradu. Onaj svoj članak ono doversuje ovako: „I tako proslavi prijestolnica jedno od velikih dielah u prostoriji Srbije sa željom, da se skoro proslavlja onaj dan, kao dan oslobodjenja Srbstva i vaskersnuća velike Srbije.“ Najprije pitamo beogradsko „Jedinstvo“: kako se slaže to „uskersnuće velike Srbije“, sa izrekom članka, „Zatočnikom“ preporučivana, i ovako glasećom: „...velika Hrvastina, koja je tako isto utopija, kao što bi bila i velika Srbština“..? Da, kako se to slaže? Nadalje pitamo: Kako bi vi spojili tu vašu „veliku Srbiju“ sa „krunom Kresimirovom“; to jest: velikom Hervatskom? Eto, Hervati, kako nemože ciganjska pasmina ni dve nedelje neokrinkanom se uzderžati!.. A „Zatočnik“ nebi li nam preporučio, i to „osobito“, i te ekspektoracije Jedinstva „velike Srbije“.“⁸¹

Pravaši pitaju narodnjake zašto nakon svih tih srpskih nazora i stavova (velikosrpskih) i dalje žele stvoriti umjetno „bratstvo“ i „jedinstvo“ s tim „vragovima“. To se može potvrditi i u članku *Beogradska poruka Hervatom*: „Ako se tako ima stvar tamo od god. 1860. do danas s timi „Sarbi“ toli Šumadije, koli i svih Hervatske i Ugarske politikah njihovih: čemu tada, bedni, preporučate s takovim vragom „slogu“, „bratinstvo“, „pažnju“ itd.? Niste li dakle vi gorji narodu dušmani, nego ona ciganjčad, koja tako bezobrazno i bratomorstveno samo zato postupa, što računa na izdaju, koju nagradjuju ravno iz Beča, kao i iz Biograda i Moskve? Mi, koji štitimo pravo naroda hervatskoga na Bosnu, povladjivani smo i po vami; jer se borite u tom članku i za nju s „bratom“ velec: daće Bosna uzalud izgledati pomoć od Srbije, i „apludirati će svakomu spasitelju, kako mu se dragom zvao, a onda je za kratko i Srbiji odzvonilo.“ Tako nekako uči i stranka prava. A drago nam je, da i vi dopuštate mogućnost propasti Srbije, isto što i serbeža!“⁸² U dosljednoj protuaustrijskoj politici pravaši za „stvaranje srbeža“ optužuju Austriju: „Ona Austrija, koja je skovala taj podli hervatski serbež, kojeg joj bude od potrebe ognjem i mačem tamaniti; itako nazivlje tu strašnu politiku, kroz usta „Branikova“, u istom broju, spasonosnom: „... što bi inače radeći vriedjali zakone zdrava

⁸⁰ Beogradska poruka Hervatom, *Hrvatska*, br. 17, str. 4.

⁸¹ Isto.

⁸² Isto.

razuma, dobre politike i slobodoumna načela..“ Indi: Pljunuti na znanost, izazivati usled toga prolevanje kervi, uz to svoj narod zapisati barbaru, ustupiv ovomu zemlju i prava svoja: jest politika zdrava, dobra i slobodoumna! Stranka prava, koja zaštićujuć znanostju u ruci hervaštinu istočne vere Hervatah, time narod čini složnim, jakim i svojim u svojem: ta politika jest politika nesloge zla i neumestna!“⁸³

Ono što je bilo konstanta Stranke prava na kojoj su uvijek ustrajali, a to smo mogli vidjeti i u raspravi o stavu prema svećenstvu, je uporno pozivanje na znanstveni obračun. Tako i ovdje pravaši uporno zahtijevaju i traže znanstveni obračun sa „srpskim listovima“. Kvaternik smatra da je najbolje uzeti „knjigu u ruke“ i time razotkriti te onda argumentirano razbiti „vražji serbež“: „Pa je još tko mogao razborito pomisliti, da će ovakova brutalna i nedostojna nastojanja moći ostati za dugo medju Hervati neosvetljena? da nebude medju nami serbež napokon razgaljen, osudjen, prezren? Knjigu u ruke, s jedne i s druge strani, ako vam je stalo do medjusobnoga prevadjanja Hervatah iz jedne cerkve u drugu; pa nastojte znanostju, značajnostju, natecanjem u svih plemenitih uma ljudskoga zvanjih osvedočiti se medjusobno gde je istina i krasota verozakona; pa će i u tom pitanju medju takovimi borci narod suditi.“⁸⁴ U raspravi o tome da li postoji razdor među „jednorodnim plemenom“ pravaši napominju da oni ne znaju za taj razdor, nego samo na razdor među hrvatskim narodom, te u nastavku još jednom pozivaju na znanstveni obračun sa srpskim listovima u kojima bi pobjedu trebali odnijeti argumenti pobjedničke snage: „Mi, od svoje strani, neznamo za nikakov „razdor jednorodnih plemenah“, nego samo za razdor „naroda hervatskoga“; gnjusnim tudjinacah nastojanjem na sramotne i bezumne „narodnosti“ razcepanoga. Da to sramotenje razuma i poštenja narodnoga, izkorenjenjem uzroka zla, već jednom prestane: zadaća je naša. No mi pri tom neznamo ni za brutalna napadanja, ni za silovite načine. Vidili smo, kako se ugiblju „serbski“ listovi znanstvenoj raspravi i doveršenju razprah „sbog serpstva i hervatstva“. Ne tako mi, Hervati; to jest neprodani Hervati. Eto mi vas izazivljemo svečano na dvoboj znanstveni, pa odsudi li znanost - ali ne bludnička znanost! – da neima više po kervi i narodnosti Hervatah; ko što već neima po kervi i narodnosti Serbah: zadajemo vam evo poštenu reč, da ćemo s mesta odreći hervatstva, pa s istom vatrom prionuti uz vaše lažljivo „serpstvo“, kojom eto vojujemo za svetinju hervatstva! Prestanite, dakle, sa bezumnimi i nepoštenimi naricanji o „neslogi“, „meržnji“ itd. plemenskoj – jer, znajte, da samo nepošten čovek može laž zagovarati, i za njezino bivstvo vojevati – ; nego,

⁸³ Beogradska poruka Hervatom, *Hervatska*, br. 16, str. 4.

⁸⁴ Isto, str. 3.

dogovarajmo se radje o izvedenju te zamisli „rešenja pitanja zbog serpstva i hrvatstva“ putem znanstvene razprave. Hvališete se „učenimi srpskimi druŕtvi“ (prava to kvadratura kolobara: „srpsko“ pa „učeno“; čim znanost izključuje serbeŕ!); - hajde, dakle, izašaljimo odbore, pa rešimo stvar!“⁸⁵

Pravaši hrvatskom narodu upućuju ove riječi u kojem ga pozivaju na zaštitu prava domovine i upozoravaju na opasne „srpske namjere“: „Uz ova i ovakova nastojanja Serbah, nemora li začeti hrvatski narod osbiljno misliti na obranu bivstva, pravah i domovine svoje? Nemora li nastojati da si uništenjem serbeŕa osigura druŕtveni i narodni mir proti podlim spletkam švapskim, na naše razdvojenje smerajućim? Šta bi u Beču kazali, da stanu sada i zapadni Hervati činiti, onako od svoje „dobre volje“, zavisnim svoje uztrajanje uz Beč i Peštu: nebi li bilo o Hochverratih tuj i tamo govora? Neka dinastija tim spletkam naših neprijateljah već jednom kraj učini, ili ćemo gledati, da svimi mogućimi sredstvi sami se osiguramo.“⁸⁶

Na kraju treba zaključiti da su pravaši u svom nastupu možda i malo pretjerali u uvredama i kritikama prema srpskom narodu, ali kada se malo pozornije pogledaju činjenice, stječe se dojam da su pravaši barem djelomice bili u pravu. U vrijeme kada su Hrvati bili u nezavidnoj situaciji i pod velikim mađarskim pritiskom u Dvojnoj Monarhiji, vrhovi Kneŕevine Srbije, poput Ilije Garašanina, već su pisali velikosrpske programe. Stoga nas ne treba čuditi tako odbojan stav pravaša prema Srbima, iako u isto vrijeme treba primjetiti da su pravaši zastupali velikohrvatsku politiku čime su zapravo zastupali ono što su najviše zamjerali srpskim političarima. U nastavku treba nešto više reći o vrlo bitnom, možda i presudnom događaju za pravaše – Rakovičkoj buni.

⁸⁵ Beogradska poruka Hrvatima, *Hrvatska*, br. 17, str. 4.

⁸⁶ Isto, br. 16, str. 4.

Rakovički ustanak

Zadnji broj lista *Hervatska* je izašao 8. listopada 1871. Glavni razlog prestanka izlaženja, je kao što je već rečeno Rakovička buna. Zbog toga, na kraju treba u kratkim crtama prikazati i Rakovičku bunu kao povijesni proces koji je dobro potresao Stranku prava i od kojeg se ona u idućem desetljeću jako sporo oporavljala (što je bilo potpomognuto i zabranom djelovanja stranke u idućem desetljeću). I u ovom listu je bilo prisutno ponajprije Kvaternikovo mišljenje da je dizanje oružanog ustanka jedino rješenje za ostvarenje njegovog sna – uspostavu nezavisne i slobodne države Hrvatske. Tako se na nekoliko mjesta u listu mogu iščitati određene slutnje u kojima Kvaternik progovara o mogućnosti dizanja bune. Isto tako, nakon poraza Francuske u Francusko-njemačkom ratu, poražen je po Kvaternikovu mišljenju, najveći saveznik Hrvatske u borbi za nacionalnu neovisnost. U okviru tih nepovoljnih geopolitičkih uvjeta, Kvaterniku je naposljetku oružani ustanak ostao krajnja, pomalo i očajnička mjera za ostvarenje vlastitih ciljeva.

Kvaternik, koji je u listopadu napokon odlučio dići ustanak u rakovičkom području na području Korduna, nije obavijestio ni Starčevića ni stranačko vodstvo, a razlozi za takvo njegovo samostalno djelovanje ni do danas nisu do kraja objašnjeni. Naime, nakon poraza Francuske u Francusko-njemačkom ratu, poražen je po Kvaternikovu mišljenju, najveći saveznik Hrvatske u borbi za nacionalnu neovisnost, a na neku drugu silu se nije moglo računati. Isto tako nezadovoljstvo samih krajišnika (Kvaternik je naime namjeravao podići ustanak na području Vojne Krajine) nije bilo dovoljno veliko za uspjeh oružanog ustanka: „Nezadovoljstvo krajišnika s promjenama koje su predstojale u vezi s razvojačenjem Krajine nije, samo po sebi, moglo biti dovoljno jako da se razgori u masovni ustanak. Pogotovu ne u kraju pretežno naseljenom srpskim stanovništvom, iako je odanle potekao i R. Čuić, po kome je, kao nesuđenom glavnom komandantu, narod taj pokušaj ustanka jedino i upamtio („Čuićeva četa“).“⁸⁷

U nastavku treba dati kratak kronološki pregled događaja oko Rakovičke bune. Prve pripreme za ustanak su se osjetile u Rakovici već 5. listopada, ali je vojska tek 7. listopada u susjednom selu Broćancu naišla na naoružanu gomilu.⁸⁸ U Broćancu je istoga dana stigao i vođa ustanka – Eugen Kvaternik te je odmah tamo imenovao i privremenu vladu predvođenu ministrima Petrom Vrdoljakom koji je bio zadužen za ministarstvo unutrašnjih poslova, Ante

⁸⁷ Šidak, Gross, Karaman, Šepić, *Povijest hrvatskog naroda g. 1860-1914.*, str. 52.

⁸⁸ Isto.

Rakijaš je bio imenovan ministrom za rat dok je Vjekoslav Bach imenovan ministrom za financije. Idućeg dana je Kvaternik s odredom od oko 400 ustanika, produžio do Rakovice, gdje je objavio proglas pod nazivom *Proglas narodne hrvatske vlade*. U njemu je kao cilj istakao „oslobođenje naroda ispod švapsko-madžarskoga gospodstva“, zamjenjujući uz to krajiško uređenje „slobodnim županijama“.⁸⁹ Ipak, već u tim prvim bilo je jasno da je ustanak osuđen na propast pa je tako na primjer vojska 8. listopada zauzela Slunj dok je istovremeno širenje ustanka prema Drežniku i Plaškom pod vodstvom Rakijaša i Čuića bilo neuspješno.⁹⁰ Tada je počela završna faza ustanka i konačno slamanje pobunjenika kada je 10. listopada proglašen prijekni sud, a pobunjenicima nije pomoglo ni Osmansko Carstvo budući da je turska vojska zatvorila granicu i time onemogućila pobunjenicima i zadnju mogućnost povlačenja i bijega u sigurnost.⁹¹ Isto tako, među ustanicima su se počeli pojavljivati i izdajnici u vlastitim redovima pa je tako „Miloš Kosanović, iz sela Močila, 11. listopada pripremio u klancu Ljupči zasjedu preostalom odredu kad se on, zajedno s vođama, vraćao iz Plaškog u Rakovicu. Tom su prilikom poginuli Kvaternik, Rakijaš i Bach; samo je Čuić uspio pobjeći i preko Bosne je stigao u Srbiju, gdje je i ostao. Prijekni sud, koji je istog dana počeo djelovati, donio je deset smrtnih kazni koje su izvršene.“⁹²

Reperkusije koje su pogodile Stranku prava nakon ustanka bile su žestoke. Tako je *Hrvatska* prestala izlaziti, Stranka prava više nije ni mogla ni smjela razviti bilo kakvu javnu djelatnost, a Starčević, Matasić i drugi poznatiji pravaši bili su osuđeni.⁹³ Do 1878. Stranka prava je bila praktički potpuno ugašena, iako je s dolaskom Narodne stranke na vlast 1873. godine proglašena amnestija za sve sudionike ustanka. „Do g. 1876. nije bilo ni nekoga publicističkoga rada, pa ni Starčević nije tih godina objavio nijedan svoj tekst. A budući da je Narodna stranka tek nedavno, potkraj mjeseca rujna, objavila svoj poznati manifest, sumnja je zbog učešća u ustanku pala i na nju, iako se ubrzo moglo utvrditi da je takva optužba podržavana i iz političkih računa, besmislena.“⁹⁴

⁸⁹ Isto.

⁹⁰ Isto.

⁹¹ Isto.

⁹² Isto.

⁹³ Isto.

⁹⁴ Isto.

Zaključak

Na kraju, treba sažeti nekoliko osnovnih misli koje su prisutne u ovom radu. Kada se govori o pravašima, često se iskrivljavaju njihovi stavovi te se iznose poprilične neistine o njihovom radu i djelovanju. Stoga u budućim istraživanju o pravašima treba pristupiti „triježno“ i smireno te vodeća nit u radovima o pravaštvu treba biti objektivnost. Tako se na primjer u ovom radu mogu vidjeti često neprimjerene psovke i uvrede upućene kako svećenicima tako i Srbima, ali uz to svakako treba uzeti u obzir pozitivne strane. Jedna od tih pozitivnih strana je svakako isticanje apsolutnog državnog i povijesnog prava. Zauzimanje za apsolutno djelovanje po državnom i ustavnom pravu je možda i najveći doprinos Stranke prava hrvatskoj povijesti i to je možda jedini dio njihova programa koji je ostao stalna konstanta i koji se nikada nije mijenjao – kroz ustavno pravo Stranka prava je neumorno dokazivala prednosti svoje stranke te su pravaši kroz svoje djelovanje nastojali izboriti svoj najveći cilj – slobodu i neovisnost hrvatske države. U skladu s osnovnom temom ovoga rada, na kraju rada treba još jednom navesti već upotrijebljeni citat iz *Hervatske* koji lijepim riječima možda najbolje sažimaju osnovne težnje pravaša: „U okviru politike stranke prava svim je razredom, svim stališem, svim zvanjima, svim verozakonom društva hervatskoga jednako mesto: svih bo je jednaka pred Bogom i narodom dužnost: braniti do zadnje kaplje kervi, do posljednjega dinara, presveta prava i slobostine hervatske, a izgovora prema toj dužnosti neimade nikakva, za nikoga ni u koje ime!”⁹⁵

⁹⁵ Nesporazumljenje, *Hervatska*, br. 23, str. 2

Popis literature

1. Gross, Mirjana, *Izvorno pravaštvo: ideologija, agitacija, pokret*, Golden marketing, Zagreb, 2000.
2. Gross, Mirjana, *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb, Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, 1973.
3. Šidak, Gross, Karaman, Šepić, *Povijest hrvatskog naroda g. 1860-1914.*, Izdavačko poduzeće „Školska knjiga“ – Zagreb, 1968.
4. *Povijest Hrvata, druga knjiga*, Školska knjiga, Zagreb, 2005.

Popis periodike

1. Stare hrvatske novine, <http://dnc.nsk.hr/Newspapers/LibraryTitle.aspx?id=be757d1a-a331-4bc2-8bdb-1470e75fb329&y=1871&m=1&d=1>, 7. 8. 2016
2. Dalmatinsko pitanje, *Hervatska*, god. 1871., br. 2., str. 1.,2., br. 3, str. 1.
3. Papa i vladar, *Hervatska*, god. 1871., br. 5, str. 4.
4. Sablazan, *Hervatska*, god. 1871., br. 9, str. 3.
5. Serbia, *Hervatska*, god. 1871., br. 10, str. 3.
6. Beogradska poruka Hervatom, *Hervatska*, god. 1871., br. 16., str. 3.,4, br. 17, str. 4.
7. Nesporazumljenje, *Hervatska*, god. 1871., br. 23, str. 1.,2.,3.
8. Kneževina Serbia, *Hervatska*, god. 1871., br. 29, str. 1.,2.
9. Još jednom nesporazumljenje, *Hervatska*, god. 1871., br. 29, str. 2.,3.
10. Naši popi, *Hervatska*, god. 1871., br. 30, str. 1.
11. Učitelji proti popom, *Hervatska*, god. 1871., br. 36, str. 1.